Vjekoslav Štoković

KONFESIONALNE POVLASTICE DANE GRCIMA DOSELJENIM U PULU I U PULJŠTINU 1578—1581. GODINE

SADRŽAJ

Uvod I, II 135
Konfesionalni status i povlastice grčkih shizmatika u Mletačkoj Republici . 139
Treći organizirani pokušaj naseljavanja većeg broja grčkih obitelji u Pulu i na njen teritorij u drugoj polovici XVI. stoljeća (1578—1581 godine) . . 149
Molba puljskih Grka upućena apostolskom vizitatoru Augustinu Valieru 13. siječnja 1580. godine u vrijeme njegova boravka u Puli 158
Zaključak 159
Prilog 161
Confessional Privileges accorded to the Greeks immigrated in Pola and Polese in 1578—1581. 163

Uvod

I

Mnogobrojne i česte nepogode, bilo prirodnog, društvenog ili pak gospodarskog obilježja, koje su se u neprekinutom slijedu izmjenjivale u gotovo pravilnim vremenskim razmacima, stvorile su od Istarskog poluotoka u više navrata gotovo u potpunosti pustu zemlju, opustošenu i nepogodnu za normalan život ljudi. Ovakve se karakteristike s potpunim pravom mogu pripisati XIV, XV, XVI. i XVII. stoljeću. Koji su osnovni uzročnici takvom stanju? Oni su veoma brojni, premda mnogi od njih po samoj svojoj prirodi ne predstavljaju samo istarsku specifičnost. U hrvatskoj a posebice u talijanskoj historiografiji ovi prirodno-društveni fenomeni velikim su dijelom podrobno opisani i razjašnjeni, pa ih u ovom prilogu ne kanimo pobliže isticati. Jedino ćemo kao uvodnu ilustraciju spomenuti dva specifična gledišta dvojice tadašnjih suvremenika. Mletački putopisac Giovanni Battista Giustiniano zapisao je u svoj itinerar 1533. godine, pošto je bio zatečen i neugodno iznenađen žalosnim prizorima iz života na koje je svakodnevno nailazio putujući Poluotokom, da je nezdrav zrak jedan od osnovnih i glavnih uzročnika tako velike pustoši malog broja stalno nastanjenog stanovništva u Istri.[1] Treba odmah istaknuti da je navedeni putopisac donekle bio u pravu jer je upravo u vrijeme njegova obilaženja po ovim krajevima bilo točno utvrđeno kako su mnogi od tih krajeva imali jasno izražena obilježja epidemijskih žarišta. Kako se može zaključiti prema mletačkim izvorima, to se prije svega odnosi na područje Puljštine, Poreštine, okolicu Novigrada te Umaga, gdje se žiteljstvo bilo drastično prorijedilo, što je među ostalim bila posljedica lošeg, nezdravog zraka.[2] Međutim, kao što je razmišljao jedan drugi mletački službenik, svjedok istih događaja ali iz nešto kasnijeg vremena, neki rašporski kapetan, klimatski faktor nije mo-

[1] Prema mišljenju mletačkog putopisca Giovannia Battiste Giustiniania sva Puljština, a to se također može reći i za čitavu Istru, »... ima kužni zrak, te se može smatrati nepodobnom zemljom, a tamo nastava malo ljudi, od kojih nobila u vijeću nema preko sedamnaest. Zbog toga razloga po čitavoj je Istri vrlo loš zrak, te je zato nenaseljena« (ha l' aere pestifero affatto che la terra e'inabilitata e vi stanzia poca gente di modo che i nobili di consiglio non sono oltra 17. Per la qual cogione per tutta l' Istria e pessimo aere e percio inabitata). Usp. S. LJUBIĆ, *Commissiones et relationes venetae, tom II, u Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium*, vol. VIII, Zagreb 1877, str. 192

[2] U dosta velikom broju djela hrvatske i talijanske historiografije navode se kao jasni primjeri drastične depopulacije upravo situacija Pule i njezina područja, gdje je poradi mnogih pretrpljenih nesreća, a posebno epidemija kuge u XVI. stoljeću, izumrlo gotovo osamdeset posto naselja.

gao biti jedini i isključivi uzročnik koji je pospješio nastanak takvog stanja. On je u jednoj pismenoj pripomeni iz 1679. godine pokušao upozoriti svoje pretpostavljene u metropoli kako mletačka pokrajina Istra nije neplodna po svojoj prirodi, već je u takvo stanje dovedena i poradi pretrpljenih mnogobrojnih nesreća.[3]

Ipak, koji su osnovni uzroci spomenutoj situaciji? Da li su tome više doprinijeli ljudski ili prirodni činioci, nemoguće je u svim prilikama preciznije utvrditi, te to i nadalje ostaje otvoreno pitanje[4]. No pored te nedoumice treba se zapitati kakvu nam je sliku u ta vremena mogao pružiti ovaj relativno mali zemljopisni prostor, gdje su se pogubne epidemije kuge, malarije, tifusa i drugih boleština ciklički izmjenjivale i nadopunjavale s povremenim ratnim obračunima, razaranjima, otimačinama, razbojstvima te povremeim sušnim periodima, oštrim zimama, razornim plimnim valovima, poplavama i na koncu »kraljicom« svih tih nesreća — glađu.[5]

II

Otežano, odnosno loše funkcioniranje društvenog a pogotovo gospodarskog sustava jasno se iskazalo kao najizravnija posljedica spomenutog stanja, što je mletačku državnu vlast u Veneciji, inače političkog suverena nad dvije trećine Poluotoka iza 1421. godine, postavilo pred velike i teške obveze. Ponovna obnova njena istarskog posjeda morala je započeti gotovo od samog ishodišta, i to u najelementarnijem obliku, tj. od razrješavanja demografske krize. A upravo je od uspješnosti razrješavanja tog problema ovisila opća stabilnost Pokrajine kao temeljna i dugotrajna odrednica. U tom je smislu već koncem XIV, stoljeća mletačkoj vlasti bilo potpuno jasno da se populacijska ravnoteža neće moći postići u kratkom roku tako što će se oslanjati jedino na prirodni priraštaj stanovništva. Upravo poradi takve procjene u tom se času kao najpogodnija iskazala mehanička metoda, tj. postupak sustavnog i planskog naseljavanja većeg broja ljudi iz drugih krajeva i zemalja u depopularizirane krajeve Istre. Treba odmah reći da je takvom stavu Senata barem donekle išla na ruku i »sretna« okolnost što je na onom dijelu Sredozemlja, tamo gdje je Mletačka Republika dosada imala životne interese, zbog agresivnog turskog nadiranja došlo do temeljne poremetnje društvene, gospodarske i političke ravnoteže. Tako je isto-

---

[3] Miroslav BERTOŠA, Društvene strukture u Istri od 16. do 18. stoljeća, u *Društvene strukture u Hrvatskoj od 16. do početka 20. stoljeća,* Zagreb 1891, str. 136. (u daljem tekstu M. BERTOŠA, Društvene strukture).

[4] U novije se doba također iznose pretpostavke da se Istarski poluotok našao na rubu velikih klimatskih promjena tadašnje Evrope (suvremena povijest klime taj period naziva »malo ledeno doba«). Usp. M. BERTOŠA, Društvene strukture, n. dj., str. 331.

[5] Samo tijekom XVI. stoljeća zabilježena su na Istarskom poluotoku četiri velika potresa (1504, 1510, 1511, 1517), nekoliko izrazito sušnih godina (1546, 1548, 1559, 1561, 1562) i čak četrdesetak većih ili manjih epidemija kuge u vremenu od 1505. do 1577. godine. Usp. Bernardo SCHIAVUZZI, La malaria in Istria. Ricerche sulle cause che l' hanno prodotta e che la mantengono, *Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria,* vol. V, fasc. 3 i 4, Poreč 1889, str. 419—420. (u daljem tekstu AMSI); ISTI, La epidemia di peste bubbonica in Istria, *Pagine Istriane,* Kopar 1912, god. X, br. 3, str. 49—54; br. 7—8, str. 175—182; br. 9—10, str. 231—233; br. 11—12, str. 257—275; Kopar 1913, god. XI, br. 1—2, str. 118—130; br. 3—4, str. 74—75.

vremeno pod utjecajem unutrašnjih prilika ali i vanjskih činilaca u Veneciji iniciran jedan specifičan oblik mletačke kolonizacijske politike, koji će se s vremenom javno realizirati preko raznovrsnih propisa, senatskih odredbi, prigodno formiranih nadleštava i ostalih službi, što je ovisilo o trenutnim potrebama. Tako je formalno utrt put stoljetnom procesu useljavanja velike mase stanovništva na ne baš za život najidealniji Istarski poluotok. Ljudi su dolazili iz raznih krajeva i zemalja a pripadali su raznim narodnosnim skupinama. Temelj takve kolonizacijske politike činila su dva čimbenika koja su bila međusobno uvjetovana. Naime, zainteresirani čovjek koji se sa svojom obitelji odlučio prihvatiti ponudu mletačke uprave dobivao bi na upotrebu u određenom vremenskom roku dio neobrađene državne zemlje i samim tim činom bivao odmah oslobođen mnogih javnih obveza, koje su inače teretile starosjedilačko stanovništvo. Prvi je uvjet bio da se u narednih pet godina dodijeljeno zemljište privede agrarnoj kulturi. Svi ostali elementi koji su se u kasnijim vremenima pojavljivali u takvoj politici prema novodoseljenicima samo su se upotpunjavali s ova dva navedena. U tom je smislu Mletački senat 1376. godine donio prvi propis koji je bio formuliran »na dobrobit i naseljavanje istarskih zemalja i mjesta«[6]. Time je ujedno ova zamišljena kolonizacijska politika dobila zakonsku osnovicu. Po tom je propisu bilo predviđeno da se sve novopridošle ljude koji su se na preseljenje u Istru odlučili unutar jedne godine rasporedi na zapuštena imanja te da ih se oslobodi javnih podavanja ukoliko se prihvate obrađivanja. Utvrđen je rok od pet godina. Međutim, čini se da je u trenutku kada je taj propis izglasan, u Veneciji bilo nemoguće predvidjeti širinu tek nadolazeće demografske krize, koja će se u punom intenzitetu pojaviti u XV. i XVI. stoljeću. Vjerojatno se mislilo da će takva ponuda sama po sebi biti dostatna te da će velik broj ljudi usmjeriti prema populacijski deficitarnim istarskim krajevima. Štoviše, Senat je pretpostavljao da će se među tom masom došljaka moći izvršiti odabir najboljih. Na takvo nas razmišljanje jasno upućuje preporuka mletačke uprave koja je rektorima istarskih općina bila upućena istodobno sa spomenutim propisom. U njoj ih se vrlo precizno upozorava da na tom značajnom zadatku budu vrlo pažljivi i da strogo paze da se ne prihvaćaju osobe sumnjiva ponašanja.[7] No kako samim zakonskim činom ipak nisu stvoreni svi potrebni uvjeti koji bi potakli ljude na takav korak, Senat je vrlo brzo bio prisiljen da preko svojih namjenski formiranih službi, proširi povlastice. Osim zemlje i drugih primamljivih materijalnih pogodnosti, prvotni rok, koji je došljake oslobađao poreznih i drugih obveza u razdoblju od pet godina, uvećan je sredinom XVI. stoljeća na dvadeset, što je čak i za današnje pojmove stvarna polovica radno sposobnog vijeka jednog čovjeka. Međutim, i pored takvih naizgled primamljivih pogodnosti udomljavanje nije u svim prilikama teklo bez problema, lišeno osobnih ali i društvenih stresova. Ipak to nije uvijek ovisilo o uskim mletačkim interesima, već također i o stupnju društvenog razvitka

[6] Propis kojim je mletačka vlast pokrenula inicijativu a samim tim utvrdila zakonsku osnovicu budućeg naseljavanja velikog mnoštva ljudi na Istarski poluotok, prvenstveno na mletački dio, izglasan je u Senatu 17. studenoga 1376. godine i bio formuliran »Za dobrobit i naseljavanje naših terena i mjesta u Istri« (Pro bono et habitatione terrarum et locorum nostrorum Istriae). Usp. Carlo DE FRANCESCHI, *L' Istria, Note Storiche*, Poreč 1878, str. 208. (u daljem tekstu, C. DE FRANCESCHI, L' Istria).

[7] C. DE FRANCESCHI, L' Istria, isto.

svake pojedine etničke skupine, kao i o mnogim drugim razlozima objektivne prirode, koji se u svako doba nisu mogli nadvladati samo zalaganjem mletačke uprave, zakonskim odredbama i propisima.

U vrijeme najintenzivnije kolonizacije Istarskog poluotoka tijekom XVI. stoljeća jedna se epizoda odnosi i na grčki etnički element.[8] U ovom ćemo prilogu nastojati dati prikaz najbitnijih odrednica prilikom njihova zadnjeg pokušaja da se presele na Puljštinu u nešto većem broju koncem XVI. stoljeća, odnosno između 1578 i 1581. godine, ali s posebnim osvrtom na konfesionalne povlastice koje Grci uživaju u Mletačkoj Republici. To nam se pitanje čini izuzetno značajnim za razumijevanje cjelokupne problematike grčkog udomljavanja. Premda je pitanje vjerske tolerancije u Veneciji, posebice prema unijatima, bilo relativno dobro riješno, u Istri se ono nikada nije dokraja uspjelo riješiti. Uz ostale razloge koji proizlaze iz narodnih posebnosti, to je mogao biti jedan od osnovnih koji je doprinio brzoj asimilaciji Grka, bilo s hrvatskim ili talijanskim etničkim elementom.

Kao osnovica radu poslužili su nam slijedeći izvori:

a) Zbirka isprava »Spisi o Istoriji pravoslavne crkve u dalmatinsko-istrijskom vladičanstvu od XV do XIX vijeka«[9]

---

[8] Osim na teritorij Puljštine grčke obitelji su u XVI. i XVII. stoljeću bile porazmještane i na ostale dijelove Poluotoka. Dolazile su samostalno ili pak zajedno s Hrvatima ili Albancima. Tako je 1530. manja skupina naseljena oko Buja i Novigrada, 1540. godine u Umag i Buje (u Pulu također), 1580. skupina Grka iz otoka Kandije raspoređena je na područje Poreča i Pule, 1623. obnavljaju mjesta Rojal kraj Kanfanara i Šišan, a 1669. šezdesetak obitelji ponovno je naseljeno u okolici Poreča i Pule. Usp. Vjekoslav BRATULIĆ, *Rovinjsko selo, Monografija jednog istarskog sela, Jadranske monografije*, knjiga 2, Zagreb 1959, str. 7. Grčki bjegunci ne naseljavaju samo Istru već i dalmatinske općine. U istom stoljeću nalazimo ih u gotovo svim većim središtima, npr. u Šibeniku, Zadru, Splitu, Kotoru, Hvaru itd. Mletačka vlast nastoji im osigurati isti tretman kao i istarskim. Povremenim dukalima jamči im ravnopravnost s ostalim građanima i potpunu slobodu vjeroispovijesti (dukal od 20. kolovoza 1582. kojim se pravoslavnim stanovnicima Šibenika garantira pravo na vlastitu liturgijsku službu, odredba dalmatinskog providura od 2. studenoga 1635. godine kojom se to isto garantira zadarskim Grcima, naređenje dalmatinskog providura Valiera od 13. rujna 1679. latinskim svećenicima da su dužni školovati grčke svećenike itd.). Međutim do sredine XVII. stoljeća može se govoriti samo o tri organizirane grčke općine u Dalmaciji: u Šibeniku, Zadru i Hvaru. Uglavnom su se sastojale od stradiota koje je mletačka vlast bila doselila u ta središta s ciljem da ih brane od turskih upada. Kako bi se što prije, udomile dodijeljene su im crkve, u Zadru Sv. Ilije, u Šbeniku Sv. Julijana, a u Hvaru Sv. Venerande. Sve su to bile crkve latinskog obreda. Nakon njihova nužna preuređenja u njima je ostavljen jedan oltar za potrebe vjernika latinskog obreda. Kao i u Istri, vrlo je brzo došlo do asimilacije (stradioti su se vjenčavali s katoličkim djevojkama i na taj način prelazili na njihov obred), ali se općine ipak nisu tako brzo raspale jer su povremeno doseljavale nove grčke obitelji. Prema vijestima zadarskog nadbiskupa Oktavijana Garzadora od 15. travnja 1625. bizantski (istočni) obred u Dalmaciji sve više nestaje. Tako je u Šibeniku od 60 grčkih obitelji njih 50 prešlo na latinski obred, a u Zadru od 200 obitelji ostalo je još samo desetak pri starom obredu. Godine 1645. u Šibeniku su još samo dvije do tri grčke obitelji, premda ih je 1714. opet oko 400. Teško je povjerovati da je u narednih sedamdeset godina doselio tako velik broj obitelji. Vjerojatno je da izvori u kojima se spominju više ne prave razliku između pravoslavnih Grka i pravoslavnih Morlaka. U Hvaru koncem XVIII. stoljeću više nije bilo stalnih grčkih stanovnika, nego su se privremeno pojavljivali mornari i trgovci, dok ih u Zadru 1669. ima još oko 80. Usp. Mile BOGOVIĆ, *Katolička crkva i pravoslavlje u Dalmaciji za mletačke vladavine*, Zagreb 1982, str. 22—31.

b) Izviješće Augustina Valiera, apostolskog vizitatora u Dalmaciji i Istri 1579/80. godine[10]

c) Ostala objavljena literatura i izvori hrvatske i talijanske historiografije.

Konfesionalni status i povlastice grčkih shizmatika u Mletačkoj Republici

U vrijeme ciparskih zbivanja sedamdesetih godina XVI. stoljeća i otvorenog zahtjeva turske vlasti da joj Venecija izruči otok Cipar[11], a to je drugim riječima značilo da je ozbiljno kanila uspostaviti svoj dominij na tom dijelu Sredozemlja zbog njegove izuzetne vojne i strateške važnosti, mletačka vlast se jednim pismom 3. svibnja 1570. godine izravno obratila carigradskom patrijarhu iznoseći stavove o tom pitanju.[12] Već na prvi pogled struktura tog pisma, a posebice njegov sadržaj otvoreno pokazuju da je ono nastalo u tijeku užurbanih vojnih, političkih i diplomatskih priprema koje su prethodile skorašnjem ratnom obračunu dvije države, jer je sastavljeno mimo uobičajenih formi. Kao što se i moglo pretpostaviti, Mletačka Republika nije se htjela a niti mogla samo na osnovi turskog traženja odreći otoka Cipra, tim više što su njeni životni interesi bili vezani za taj dio svijeta. Jedan od glavnih raloga što se tom prilikom obratila upravo vjerskom poglavaru u Carigradu istaknut je već na samom početku pisma. S pravom se očekivalo da će upravo on kao duhovni, vjerski i crkveni poglavar imati najviše mogućnosti da utječe na raspoloženje ljudi. Zato se ističe opća zabrinutost Senata za nacionalnu i vjersku sudbinu Grka. Daje im se čvrsta garancija da će se sačuvati njihov dosadašnji status premda zasada nije moguće predvidjeti ishod rata.[13] Međutim, u daljnjem tekstu pisma jasno se može nazreti mletačka nakana. Nju prije svega zanima mogućnost aktivnog sudjelovanja domaćeg stanovništva u obrani njezina posjeda na Sredozem-

---

[9] *Spisi o istoriji pravoslavne crkve u dalmatinsko-istrijskom vladičanstvu od XV do XIX vijeka*, Documenta spectantia historiam Orthodoxae dioeceseos a XV usque ad XIX saeculum, vol. I, Zadar 1899. (u daljem tekstu, Documenta Spectantia).

[10] Archivio Segreto Vaticano *»1579, Istriae visitatio Ap(osto)lica«* (mikrofilm vizitacije u knjižnici Zavoda JAZU u Rijeci). Te je godine veronski biskup Augustin Valier u svojstvu papinskog delegata došao u Istru, na mletački dio, s ciljem da utvrdi crkvene i društvene prilike po njenim biskupijama (u daljem tekstu A. VALIER, Visitatio).

[11] Godine 1569. izbio je velik požar u venecijanskom arsenalu, te je tom prilikom izgorio jedan dio mletačkog ratnog brodovlja. Turska je procijenila da je to zgodna prilika da se izvrši pritisak na Veneciju i da je se istisne s otoka Cipra. Poslije ratnog obračuna koji je uslijedio neposredno poslije tog događaja, 1570. godine, Venecija se morala povući s tog otoka. Mada je bilo pokušaja da se on vrati, posebno nakon sjajne pobjede ratnog brodovlja Svete lige (savez triju katoličkih država — Venecije, Španjolske i Svete Stolice) u bici kod Lepanta 1571. godine. Mletačka Republika je separatnim mirom 1573. zauvijek izgubila Cipar. Usp. Josip LUČIĆ, Utjecaj lepantske bitke na dubrovačko pomorstvo 1571, u *Lepantska bitka i hrvatski pomorci*, Zadar 1974, str. 201—210.

[12] Pismo od 3. svibnja 1570. godine, *Documenta spectantia*, n. dj., str. 34.

[13] »Sačuvat ćemo sada i ubuduće svim onim Grcima koji dođu pod našu vlast neovisno o prilikama sve obrede i stare običaje grčke crkve« (Noi conserveremo e faremo conservare a tutti quei greci che verano sotto la nostra protezione in qualsivoglia modo tutti i riti ed antiche consuetudini della chiesa greca). *Documenta spectantia*, n. dj., str. 34.

lju. Zbog toga se obvezuje da će u okvirima postojećih odnosa a sukladno s trenutačnim potrebama obučavati ljude za rukovanje oružjem i ostalim stvarima koje se mogu prikazati korisnim u obrani ili napadu na tursku vojsku.[14] Tek je za kraj pisma ostavljena uobičajena formula kojom se iskazuje dužno poštovanje naslovniku, tj. partrijarhu i njegovim nasljednicima i nadalje se priznaje zasluženo vrhovništvo, dok se ostalim njegovim metropolitima također priznaju postojeći autoriteti.[15] Prema tome, spomenuto pismo nedvosmisleno upućuje na zaključak da je Venecija i u takvim izuzetno teškim prilikama, garantirajući svojim grčkim podanicima nacionalne specifičnosti, od kojih konfesionalne tvore samo jednu njihovu bitnu sastavnicu, prihvaćala postojeće razlike kao pogodnost ili pak nepogodnost koja je mogla imati odlučujućeg utjecaja u očekivanom ratnom obračunu. Naime, premda su Grci poslije crkvenog raskola sredinom XI. stoljeća potpali pod vjersku i crkvenu jurisdikciju carigradskog patrijarha, ipak su poradi čitavog niza povijesnih okolnosti bili stoljećima u tijesnim svezama sa Zapadom. Jedan broj grčkih pokrajina držala je Venecija, ali je također poznato da je mnoštvo grčkog stanovništva trajno živjelo u glavnom gradu Mletačke Republike, gdje su neki od njih izvršavali različite javne funkcije.[16] Upravo ti Grci koji su sa svojim obiteljima živjeli u gradu na lagunama, daleko od svog zavičaja, postaju na neki način mjerilom kojim se određuje odnos mletačke vlasti prema ostalim podanicima na Levantu. Razlike između njih i ostalog dijela stanovništva izuzetno su velike. Izdvajaju se po životnim običajima, kulturi, jeziku, a posebice po religioznoj praksi, koja u svakodnevnom životu srednjovjekovnog čovjeka ima izuzetno značajno mjesto. Upravo zbog te činjenice u Veneciji u početku nisu bili dragovoljno prihvaćeni budući da su takvim ponašanjem unosili nemir i neraspoloženje među ostale mletačke građane, pripadnike Rimske crkve. Ipak, Senat je barem formalno svim svojim podanicima nastojao omogućiti što veću osobnu slobodu. Sukladno trenutnim potrebama, religiozna aktivnost grčkih shizmatika se ili zabranjivala ili pak prešutno odobravala. Tako se na temelju povijesnih izvora može zaključiti kako se od prve polovice XV. stoljeća javno izražava negativan stav mletačke uprave prema njima, ali se on s vremenom toliko izmijenio da su pod konac XVI. stoljeća Grci dobili potpunu slobodu vjerskog izjašnjavanja, sukladno svojim liturgijskim specifičnostima. Međutim, takav stav Senata nije se formirao samo kao rezultat unutrašnjih društveno-političkih prilika, već i pod utjecajem Svete Stolice, iako treba istaknuti da se interesi ovih dviju država nisu uvijek poklapali. Upravo je tursko nadiranje prema Zapadu potaknulo i učvrstilo veze između dvije

[14] »obučiti ih u oružju i drugim stvarima potrebnim za obranu i napad« (facendoli accomodar di armi ed altre cose necesarie per la difesa et offesa), *Documenta spectantia*, n. dj., isto.

[15] »... i vašem prepoštovanom gospodstvu kao i nasljednicima zaslužno vrhovništvo, a poštovanim metropolitima i ostalim vašim podređenima sve njihove vlasti« (et alla signoria vostra reverendissima e suoi successori la benemerita sua superiorita ed ai reverendi metropiliti ed altri suoi dipendenti ogni loro autorità). *Documenta spectantia*, n. dj., isto.

[16] U jednoj molbi Mletačkom senatu od 11. listopada 1511. godine Grci koji su stalno živjeli u Veneciji traže da im se ustupi neka crkva ili omogući izgradnja nove. Ovom prigodom oni sami sebe nazivaju stradiotima (Supplica stratiorum ...), *Documenta spetantia*, n. dj., str. 11—12.

razdvojene crkve, tj. Rima i Carigrada. U tom je smislu papa Eugen IV.[17] sazvao crkveni sabor u Firenci 1438. godine[18], na kojem se trebala istražiti mogućnost čvršćeg povezivanja zbog obrane pred islamom. Inzistiralo se na uniji, ali takvoj koja će objema stranama ostaviti njihove specifičnosti.[19] O izuzetnoj važnosti zajedničkog dogovora svjedoči i nazočnost stotinu pedeset biskupa, carigradskog patrijarha i samog cara Ivana Paleologa.[20] Nema sumnje da se dio raspoloženja koje je bilo izazvano odlukama spomenutog crkvenog sabora najizravnije prenijelo na mletačke posjede na Levantu, ali i u Veneciju, gdje su se odmah mogli nazrijeti prvi rezultati. Načelan i krut stav mletačke uprave prema grčkim vjernicima u gradu na lagunama poslije 1438. godine bio je postupno ublažen, premda je čitav niz njihovih svećenika i kasnije zbog liturgijske službe bio kažnjavan. Spomenut ćemo samo nekoliko primjera kažnjavanja grčkih svećenika, kako prije sabora u Firenci, tako i poslije. Među prvima to je iskusio neki Mihovil iz Nigropontea, inače stalno nastanjen u Veneciji u ulici Pietà. Kako se može zaključiti na temelju jednog pisma što ga je Senat bio uputio Uredu svete inkvizicije 27. travnja 1412. godine[21], spomenuti svećenik se i pored izričite zabrane usudio obavljati liturgiju na istočni način. Zanimljivo je i to da je tu aktivnost provodio u katoličkoj crkvi Sv. Ivana na Bragori uz nazočnost mnoštva grčkih vjernika, a to znači da je među nižim katoličkim svećenstvom bilo razumijevanja za njihove duhovne potrebe te da su im u tu svrhu stavljali povremeno na raspolaganje vlastite crkvene prostore. Tom prilikom je Mihovil iz Nigropontea zaista drastično kažnjen. Izgnan je iz Venecije jer se pretpostavljalo da će usprkos zabranama i dalje nastaviti svoju aktivnost, ako ne javno, a onda potajice. Međutim, teško je bilo očekivati da će se na taj način spriječiti vjernici istočnog obreda da se okupljaju zbog vjerskih potreba, i to u vrijeme kada duhovna dimenzija daje snažan pečat kako javnom tako i privatnom životu. Također, očekivati od Grka da za kratko vrijeme prihvate misaoni sustav latinskog svijeta u tadašnjim socijalnim uvjetima značilo je od njih učiniti potpuno nove ljude. To su bili osnovni razlozi zbog kojih je i dalje povremeno dolazilo do nesporazuma među stanovnicima grada na lagunama. Pedantna mletačka administracija takve je slučajeve gotovo uvijek rješavala na štetu istočnih vjernika, barem do Firentinskog sabora 1438. godine, nakon kojega se osjećaju znakovi popuštanja. Četiri godine poslije kažnjavanja Mihovila iz Nigropontea, 14. siječnja

[17] Papa Eugen IV. nalazio se na čelu Svete Stolice od 1431. do 1447. godine.

[18] Spomenuti crkveni sabor započeo je u gradu Ferari, ali je morao biti prekinut zbog epidemije kuge koja se tu bila pojavila. Premješten je u Firencu.

[19] Za crkvenu uniju najviše su se zalagali vladari onih zemalja gdje je bila kršćanska većina i pravoslavna manjina, npr. Venecija, Austrija, Poljska. Unijatstvo je zapravo pakt pravoslavnih i katoličkih vlasti. Objema stranama omogućavao je da ravnopravno zadrže svoje vjerske specifičnosti. U tome su se kao sporne točke iskazale: a) papin primat, b) izlazak Duha Svetoga od Oca i Sina, c) posljednji sud. Pristankom na uniju pravoslavna se strana suglašava s katoličkim stajalištima. Ipak se od svega kao najvažnije smatra jedinstvo obiju crkava, s tim da se pravoslavni dragovoljno podvrgavaju jurisdikciji rimskog biskupa, tj. pape. Osim navedenih točaka prevoslavna crkva zadržava svoje obrede, liturgiju, unutrašnju disciplinu, ustrojstvo i kalendar.

[20] *Tavole cronologiche dal principio del mondo fino a' nostri tempi*, Napulj 1782, str. 174—175.

[21] Pismo Senata od 27. travnja 1412. godine. *Documenta spectantia*, n. dj., str. 3.

1416. godine, istu je sudbinu doživio i svećenik Assena.[22] Također je kažnjen izgonom iz Venecije na rok od pet godina. Budući da je njihova religiozna aktivnost bila javno zabranjivana kako se ne bi unosilo nespokojstvo među vjernike zapadnog obreda, Grci su bili prisiljeni povući se u privatne kuće, u kojima su improvizirali sakralne prostore, mada smo u prvom primjeru mogli vidjeti da su pokatkad nailazili na razumijevanje nižeg latinskog svećenstva, koje im je ustupalo vjerske objekte. Svećenik Assena kažnjen je zato što je zatečen kako u jednoj privatnoj kući pred mnoštvom vjernika obavlja liturgiju »more greco«. To znači da ispovijedanje vjere na takav način nije moglo biti ni u domeni privatnosti. Konecem 1429, odnosno početkom 1430. godine među kažnjenim grčkim svećenicima ponovno nalazimo Mihovila iz Nigropontea. Nije poznato da li se po isteku petogodišnjeg izgnanstva iz Venecije ponovno vratio među svoje vjernike ili mu je prvotna kazna iz 1412. godine bila ukinuta. Ovom prilikom je izgon postao pravosnažan jer je zatečan na istom prekršaju, tj. pred većom grupom grčkih vjernika u jednoj kući na kontradi Sv. Martina obavljao je liturgiju na grčki način. Kako se to protivilo senatskim odlukama iz 1415. i 1418. godine, drugog izbora nije bilo.[23] U tom smislu navest ćemo još jedan primjer. Prilikom kažnjavanja jednog drugog grčkog svećenika, poslije ova dva primjera, a taj se zvao Achachio Atalioti Caloicio, kazna se protegnula i na vjernike, što dosad nije bio slučaj. On je, naime, u kući Grka Dimitrija Filomata nastavio sa zabranjenom aktivnošću. Spomenuti vjernik je ustupio dio prostora u svom domu i preuredio ga u bogomolju.[24] Senat je tada došao do zaključka da za religiozno okupljanje nisu krivi samo svećenici, već da im u tome obilno pomažu i vjernici, tako da je kaznu proširio i na Dimitrija Filomata. Obojica su kažnjena izgonom iz Venecije na rok od pet godina, ali uz opasku da se u međuvremenu bogomolja sasvim sruši kako ne bi ubuduće poslužila istoj namjeni.[25] Takve su kazne na određen način doprinijele da se grčki stanovnici sve više zbliže. Ali kako su se prilike na Levantu naglo mijenjale, tako je i odnos mletačke administracije prema ovoj etničkoj skupini bivao blaži. Već sredinom XV. stoljeća Grci su u Veneciji bili toliko kompaktni da su zatražili odobrenje za izgradnju vlastitog sakralnog prostora kako bi se javno mogli okupljati. Nema sumjne da su se na taj zahtjev odlučili neposredno poslije sabora u Firenci, koji im je formalno priznao ravnopravnost s vjernicima zapadnog obreda. Međutim, i pored pozitivnog stava Svete Stolice Senat nije bio voljan na takve ustupke, i to iz sasvim jasnih razloga. Naime, vrhovni autoritet u pitanjima vjere na osnovi kojeg je mletačka vlast formirala stavove bio je mletački patrijarh. Čini se da je upravo on bio u najvećoj mjeri protiv vjernika istočnog obreda jer je vodio

[22] *Documenta spectantia,* n. dj., str. 3—4.

[23] *Documenta spectantia,* n. dj., str. 5.

[24] »... Achachio Atalioti Caloicio, koji je slavio službu božju prema grčkom običaju u Veneciji u nekoj kući blizu Piete, i svećenik Joseph Predicari, koji je na sličan način slavio službu u kući Dimitrija Philomata« (Achachio Atalioti Caloicio qui celebravit officium divinum secundum more Graecorum, Venetiis in quadam domo prope Pietatem, et propapa Joseph Predicari qui similiter ipsum officium celebravit in domo Demetri Philomati). *Documenta spectantia,* n. dj., str. 4.

[25] »... jer mora i dužan je razrušiti svu bogomolju što je ima u svojoj kući« (quod debeat et teneatur omnino destrui facere oratorium quod habet in domo sua). *Documenta spectantia,* n. dj., isto.

računa samo o religioznom miru vlastitih podanika. Posebno se u tome isticao patrijarh Antonio Contarini. O izgradnji zasebne grčke crkve u takvim okolnostima nije moglo biti riječi. Kako bi uvjerio Senat da su njegovi stavovi ispravni, obratio se pismom od 26. ožujka 1515 godine izravno duždu Leonardu Loredanu. U tom pismu on detaljno iznosi i objašnjava razloge koji ga navode na protivljenje izgradnji spomenute crkve.[26] Za njega su vjernici istočnog obreda, mada je kao visoki crkveni dostojanstvenik morao misliti drugačije, onako kako su se o tome izjašnjavali u Rimu, najobičniji shizmatici koji svojom religioznom praksom unose nespokojstvo i nerazumijevanje među njegove vjernike. Osim toga patrijarh se osvrnuo i na druge aspekte njihova života u Veneciji. Ako su do tada bili sposobni prihvatiti mnogo drugih običaja iz svakodnevnog života, što znači da su se po njima izjednačili s ostalim građanima, on ne vidi pravog razloga zašto se to isto ne bi dogodilo i na religioznom području. Ovako ispada da vjernici grčkog obreda namjerno održavaju takav oblik aktivnosti samo zbog toga da unose nemir među vjernike u njegovoj dijecezi, a da im do ostalih nacionalnih specifičnosti uopće nije stalo. Naravno da u takvim okolnostima Grci nisu mogli očekivati da će im Senat dati dozvolu za izgradnju vlastite crkve. Zbog toga su se obratili za pomoć, izravno Svetoj Stolici, koja ih je upravo u vrijeme nepopustljivog patrijarha Antonia Contarinia podvrgla izravno svojoj jurisdikciji. Naime, Rim je još ranije, sredinom XV. stoljeća, bio poduzeo određene korake u tom smislu. Tada je po papinu nalogu kardinal Izidor uspostavio izravan kontakt s mletačkom vlašću, te ju je uspio uvjeriti da se davanje ustupaka vjernicima istočnog obreda u Veneciji ne protivi politici Svete Stolice. Time se Senat duže vremena opravdavao. Neposredno poslije intervencije kardinala Izidora može se već nazreti radikalna promjena mletačkog stava. Senat je 18. lipnja 1456. godine[27] obavijestio tadašnjeg patrijarha o rezultatima pregovora s predstavnikom Svete Stolice, nakon čega i on ublažava svoj stav. Odmah je zadužen da pronađe jednu prikladnu crkvu ili, ako to nije moguće, da se utvrde uvjeti pod kojima bi se za kratko vrijeme mogla izgraditi potpuno nova crkva koja bi Grcima služila isključivo kao vjersko okupljalište, lišeno svih drugih možebitnih aktivnosti koje bi mogle štetiti općoj sigurnosti. Kardinal je formalno prihvatio zaduženje, ali se od te ideje nije ništa ostvarilo. Vjerojatno je očekivao da će inicijativa Rima ubrzo pasti u zaborav. Ipak, da ne bi iznevjerio povjerenu mu zadaću, ponudio je privremeno rješenje. Tadašnja katolička crkva Svetog Blaža nije bila u dovoljnoj mjeri iskorištena zbog malog broja stanovnika u tom dijelu grada. Smatrao je da će biti najbolje ako im povremeno ustupi dio njezina prostora, tako da bi se naizmjence obavljala liturgija na oba načina. Takvim prijedlogom patrijarh je samo potvrdio ono što se dosada već događalo. Naime, kako je već ranije spomenuto, nije bilo nepoznato da su poneki latinski svećenici ustupali povremeno povjerene im župne crkve Grcima, u kojima su oni, mada im je to bilo zabranjivano, obavljali svoje vjerske obrede. Ovom patrijarhovom solucijom zapravo je potvrđen »status quo«. Međutim, da li svjesno ili nesvjesno, to je izazvalo neočekivanu pometnju među vjernicima. Zbog neprilagođenosti kalendara često se znalo dogoditi da se povremeno poklapaju razni blagdani. To je onda imalo za posljedicu da

[26] *Documenta spectantia*, n. dj., str. 17.
[27] *Documenta spectantia*, n. dj., str. 9.

su vjernici obaju obreda istovremeno bili nazočni pod istim krovom pri odvijanju dvaju obreda, tj. grčkog i latinskog. Sasvim je razumljivo da se takva situacija nije mogla duže održavati, pa je Senat ponovno morao 28. srpnja 1479. godine[28] jednu svoju sjednicu posvetiti tom pitanju. Izgleda da ni tada nije donijeto neko konačno rješenje jer se do 1511. godine još uvijek pojavljuje isti problem. Te iste godine, 4. listopada, Grci su se pismenim zahtjevom obratili duždu Leonardu Loredanu da im se konačno omogući izgradnja zasebnog sakralnog objekta. U istom pismu navode i neke druge činjenice koje su trebale biti od odlučujuće važnosti. Pored ostaloga ističu podatak da su mnogi od njih doselili u Veneciju ne samo vlastitom voljom već i željom mletačke vlasti da bi tu bili vojnici i branioci »ove slavne države«.[29] Velik broj njih kad su odlučili da se trajno presele u ovaj grad poveli su sa sobom žene i djecu pretpostavljajući da će u njemu moći mirno živjeti i umrijeti. Ako zbog ičega drugoga, završava pismo, onda upravo zbog tog razloga zavređuju da imaju zasebno mjesto okupljanja, tim više što se postojeće stanje više ne može održati. Crkva Svetog Blaža, koja im je dosada bila na raspolaganju i kojom se koriste naizmjenice s vjernicima latinskog obreda, postala je s vremenom toliko tijesna da u nju više ne mogu stati, a kamoli da se u njoj još i obavlja liturgija. Po tome možemo zaključiti da je broj vjernika naglo porastao, posebno Grka, ne samo zbog prirodnog priraštaja već i zbog svakodnevnog doseljavanja novih obitelji iz Levanta. Dužd Leonard Loredan je ozbiljno shvatio njihove molbe, te je pismo proslijedio na razmatranje u Vijeće desetorice. Kao i u ranijim slučajevima, odgovor je bio pozitivan. Dana im je dozvola da izgrade crkvu. Ipak, da bi se provjerilo kako se politika Svete Stolice prema unijatima u međuvremenu nije izmijenila, Grcima je preporučeno da se izravno obrate u Rim i tamo ishode dopuštenje od pape.[30] Naravno da s te strane nije moglo biti problema jer je situacija na Sredozemlju zahtijevala još veću povezanost dviju crkava, ali Senat vjerojatno nije očekivao da će papa reagirati onako kao što je reagirao. On je, naime, iz svih daljnjih akcija oko tog pitanja isključio mletačkog patrijarha Antonia Contarinia, inače jednog od glavnih protivnika vjerske samostalnosti grčkih pridošlica, i podvrgao ih izravno svojoj jurisdikciji. Tadašnji papa Lav X. 18. svibnja 1514. godine daje pismeno odobrenje i suglasnost da se može započeti gradnja grčke crkve u Veneciji, koja će biti intitulirana Sv. Jurju.[31] Ako Grci budu voljni prihvatiti papinsku naklonost dužni su kao znak takvog odnosa godišnje davati pet libara voska.[32] Uvrijeđeni patrijarh A. Contarini odmah nakon toga poslao je ranije spomenuto pi-

[28] *Documenta spectantia*, n. dj., str. 10.

[29] »Prošnja stratiota prejasnom vladaru i presvijetlom gospodinu, ... budući da smo sakupljeni u ovu zemlju, dovedeni od vaše presvjetlosti za vaše vojnike i branioce vaše slavne države, i budući da smo također najveći dio nas doveli svoje družine, tj. žene i djecu, s nakanom da živimo i umremo pod okriljem vaše presvjetlosti« (... pero' essendo noi reducti in questa terra, conducti dalle Excellentie Vostre per Vostri militi et defensori del vostro glorioso stato, et havendo etiam condutto la mazor parte de noi le brigate nostre zoe moier et figlioli cum intention de viver et morir sotto l' ombra de le Excellentie Vostre). *Documenta spectantia*, n. dj., str. 12.

[30] »...pošto prije priskrbe dozvolu od pape« (... purche ottenesero prima licenza del papa). *Documenta spectantia*, n. dj., str. 14.

[31] *Documenta spectantia*, n. dj., str. 15.

[32] *Documenta spectantia*, n. dj., isto.

smo duždu Loredanu s nakanom da spriječi ostvarenje tog plana.[33] Možda bi se takvo negativno raspoloženje u Veneciji donekle moglo i opravdati time što su ovi vjernici kao manjina na izvjestan način provocirali latinsku većinu. Međutim, teško je shvatljivo da se približno isto raspoloženje izravno prenosilo i na mletačke pokrajine na Levantu, gdje su vjernici latinskog obreda bili u manjini, što ukazuje na čvrste veze metropole i ostalih krajeva. Navest ćemo samo nekoliko primjera, u kojima se mogu jasno nazrijeti netolerantni odnosi među stanovništvom u grčkim pokrajinama. Konflikti su u pojedinim situacijama dosezali takve razmjere da su ih morali ublažavati sami pape. Npr. papa Kliment VII. 1526. i Pavao III. 1540. godine. Takav je bio slučaj nekog grčkog svećenika s otoka Krfa po imenu Aloisio Rarturo (ili Barturo), koji se potužio papi zbog postupka latinskih svećenika koji su ga neprestano ometali u vršenju službe božje. Dobio je satisfakciju na taj način što mu je osobno odgovorio papa Pavao III. Usputno se upozoravaju prekršioci da takvo ponašanje nije u skladu s bulom njegova prethodnika pape Lava X, po kojoj se vjernicima istočnog obreda, ne samo onima koji žive u grčkim pokrajinama već i drugdje, daje pravo slobodnog održavanja svih njihovih starih običaja. Da se Pavao III. nije šalio, potvrđuje i opomena interdiktom i ekskomunikacijom svim onima koji se ne budu pridržavali odredbi Svete Stolice.[34] Iz sličnih raloga ni mletačkoj vlasti nisu odgovarale zategnute situacije među stanovništvom na Levantu. Upravo se zbog toga nastojala pridržavati odredbi bule pape Lava X, koju je dužd Petar Lando potvrdio 1542. godine[35]. Svaki i najmanji nesporazum koji bi se pojavio nastojalo se odmah razriješiti kako ne bi izazvao šire reakcije. Ipak i uz najbolju volju one se uvijek nisu mogle izbjeći. Ljudi su imali svoju logiku. Tako je aktivnost biskupova vikara na otoku Cipru Lorenza da Bergamo toliko podvojila vjernike da je prijetila opasnost većih nemira. Kad god se tom vikaru prohtjelo, pogotovo prilikom nedjeljnih propovijedi, optuživao bi grčke vjernike za krivovjerje, nazivajući ih »mrskim« hereticima koji su pogazili pravu vjeru i križ te da su stupili u svezu sa samim đavlom.[36] Razumije se da na takve provokacije Grci nisu ostajali ravnodušni, već su odgovarali

[33] Usporedi bilješku 26.

[34] Pošto je neki grčke svećenik po imenu Aloisio Barturo (ili Rarturo) s otoka Krfa bio podnio tužbu papi da mu svećenici latinskog obreda sprečavaju slobodno izvršavanje njegove službe, papa Pavao III. obraća se tamošnjem biskupu i ostalim latinskim prelatima pismom od 8. svibnja 1540. godine, u kojem ih opominje da se obavezno moraju pridržavati odredbi iz bule njegova predšasnika pape Lava X. Po njoj svi grčki vjernici koji pripadaju istočnom obredu imaju potpuno pravo i slobodu koristiti se svojim obrednim službama prema njihovim starinskim običajima. Usp. Giovanni BOSSI, Cenni sulla popolazione della città di Pola nel secolo XVI e sucessivi, *AMSI*, vol. XXII, fasc. 3 i 4, Poreč 1907, str. 466. (u daljem tekstu G. BOSSI, Cenni sulla popolazione).

[35] *Documenta spectantia*, n. dj., str. 30.

[36] Premda je Sveta Stolica dosta energično zastupala dogovorenu politiku unijatstva, mnogi niži ali i viši crkveni dostojanstvenici nisu se uvijek na to obazirali. Iznosimo primjer nekog latinskog svećenika, inače biskupskog vikara Lorenza da Bergamo, koji je na otoku Cipru na svoj način vodio borbu protiv bezbožnih i krivovjernih Grka. Po njegovu uvjerenju oni su »pogazili sveti križ, odrekli se vjere i sklopili savez s đavlom te govoreći i radeći mnoge slične stvari na veliko nezadovoljstvo i sablazan naših vjernika« (hanno conculcata la santa croce, rinnegato la fede e fatto omaggio al diavolo, e dicendo e facendo molte altre simili con grandissimo discontento e ramarico di quelli fedelissimi nostri). *Documenta spectantia*, n. dj., str. 30.

istom mjerom. Ignorirali bi sva zbivanja u latinskoj crkvi, pa i ona koja su bili dužni poštivati i provoditi sukladno unijatskom paktu. Zabilježeno je da je jedan dio grčkog svećenstva 1565. godine kao odgovor na takvo ponašalje latinskog klera demonstrativno odbio čitati u svojim crkvama zaključke Tridentskog sabora, a to je također bila njihova obveza.[37] Po tome se može zaključiti da se dogovor o uniji vrlo teško ostvarivao u konkretnim prilikama mjesnih crkava i da je bio opterećen mnogobrojnim problemima. Međutim, da se takav jaz ne bi produbljivao, ako ga se već tako brzo nije moglo premostiti, mletačka vlast je sve takve konflikte nastojala brzo zataškati, pa i u onim slučajevima kad je postojao stvaran povod za pokretanje procesa. Posebno se to odnosilo na ona pitanja koja su se izravno ticala pravovjerja jer je za njih bila nadležna crkvena inkvizicija. Ona, naprotiv, nije uvijek imala dovoljno sluha za mletačke interese, pa je sukladno takvom raspoloženju Senat nastojao pružiti što manje prilika za intervencije. Izdvajamo jedan takav primjer. Nekom su prilikom upravitelji na otoku Kreti bili obavijestili Vijeće desetorice u Veneciji da su zbog krivovjerja na sud inkvizicije poslali jednog Grka po imenu Manusso Maran. Znajući da će inkvizicija utvrditi i primjerno kazniti heretika, što bi moglo izazvati neželjene posljedice na Kreti među ostalim stanovništvom, dužd Petar Lauretan im se tom prilikom obratio pismom 11. travnja 1569. godine moleći ih da ubuduće to ne rade. Preporučeno im je da u takvim stvarima imaju više sluha, da se ne odlučuju više na takve poteze koji će inkviziciji omogućiti pokretanje procesa. Ako do toga ipak dođe, neka u početnim istragama osobno budu nazočni i da o svemu iscrpno izvijeste Senat.[38] Sličan slučaj nesporazuma među vjernicima dvaju obreda dogodio se u gradu Kaneji na otoku Kreti. Za razliku od prethodnog, ovaj je imao nešto veće razmjere, pa je prijetio da se prekinu dosadašnji odnosi mletačke vlasti i carigradskog patrijarha koji su bili uspostavljeni pred kratko vrijeme, 1570. godine, neposredno pred ciparska zbivanja.[39] Slučaj je tekao ovim redom: Prigodom jedne tijelovske procesije, a ona se prema kršćanskom običaju kreće ulicama grada, grčki vjernici koji su se zatekli na toj manifestaciji ostali su na to ravnodušni kao da se ništa ne događa. Budući da iskazivanje poštovanja prema Presvetom sakramentu ima kod katolika izuzetno značenje, takav stav izazvao je opravdano negodovanje. Grci su bili dužni kleknuti tako sačekati dok ne prođe procesija. Kako to oni dragovoljno nisu htjeli učiniti, latinski su ih vjernici na taj čin silom natjerali. Ovaj nemili događaj ubrzo se pročuo po čitavoj Kaneji i šire, tako da je vijest doprla i do carigradskog patrijarha. Mletačkoj vlasti bilo je izuzetno stalo do dobrih odnosa s tim visokim crkvenim dostojanstvenikom, pa mu se pismeno obratila samo petnaestak dana kasnije. U jednom pismu od 7. srpnja 1576. godine Senat piše providuru na Kreti i ambasadoru u Carigradu da objasne narodu i patrijar-

[37] Pimo Senata upravitelju Cipra od 27. travnja 1565. godine. *Documenta spectantia*, n. dj., str. 31.

[38] »... i štoviše, neka nikoga u budućnosti ne šalje na ovaj sud Inkvizicije u ovaj grad ukoliko nas prije ne izvijestite o svemu i ne dobijete našu dozvolu da ga možete poslati« (... e di più che non abbia a mandare alcuno nell' avvenire a questo Tribunale dell' Inquisitione di questa città se prima voi non ne scrivete il tutto e non avrete licenza da noi che lo possiate mandare). *Documenta spectantia*, n. dj., str. 33.

[39] Usporedi bilješku 12.

hu kako do incidenta nije došlo zbog zlobe ili mržnje prema grčkom narodu, već isključivo poradi prevelike religiozne revnosti latinskih vjernika.[40] Takvih nesporazuma, većih ili manjih, bilo je gotovo svakog dana, tako da je mletačka uprava morala pokazivati dosta političkog sluha kako se ionako uzburkane strasti na Levantu ne bi odviše širile. I dok je ona stišavala situaciju u tim pokrajinama, onaj dio grčkog stanovništva koji se trajno nastanio u Veneciji privodi kraju akciju oko izgradnje vlastitog sakralnog prostora. Kako su početkom XVI. stoljeća bili podvrgnuti izravnoj papinskoj jurisdikciji, mletački patrijarh nije više imao formalnih mogućnosti da ih u tome spriječi. Uz svesrdnu pomoć zavičajnih crkava, a posebice materijalnu potporu biskupa iz grada Malvazije, venecijanski Grci 1534. godine svečano otvaraju novoizgrađenu crkvu. Intitulirali su je Svetom Jurju, koji je nakon toga postao zaštitnikom svih tamošnjih Grka, vjernika istočnog obreda. Tako su naposljetku ostvarena njihova stoljetna traženja i stvorene stvarne pretpostavke za eliminiranje svih dotadašnjih nesporazuma, do kojih je dolazilo zbog korištenja latinske crkve Sv. Blaža. Međutim, kada se već smatralo da je ovaj problem okončan na obostrano zadovoljstvo mletačke vlasti i grčkih vjernika, iskazao se nepredviđeno jedan novi problem. Sastojao se u načinu funkcioniranja budućeg vjerskog okupljališta. Naime, zbog izuzetno nepovoljne političke situacije na Levantu, gdje je Mletačka Republika postupno gubila dosadašnje pozicije, ovaj se centar mogao pretvoriti u sastajalište antidržavnih elemenata. Kao što je već napomenuto, od 1514. godine mletački patrijarh nije nad grčkim vjernicima imao nikakve crkvene ingerencije jer su izravno bili podvrgnuti pod papinsku vlast. Ako bi se dopustilo da centar funkcionira potpuno samostalno, bez direktnog nadzora crkvenih ili civilnih vlasti, time bi se stvorile mogućnosti da crkva Sv. Jurja bude ne samo vjersko već i političko okupljalište. Zbog toga je razumljivo da Senat to nije mogao dopustiti i da je postavio nekoliko nerzaumljivih zahtjeva, koje Grci nisu htjeli prihvatiti. Prvi se odnosio na to da se u spomenutoj crkvi Sv. Jurja mogu angažirati isključivo svećenici latinskog obreda bez obzira na činjenicu što ne poznaju istočni obred[41], a drugi je predviđao da oni moraju prije preuzimanja službe pribaviti odobrenje patrijarha ili

[40] Unatoč stalnim upozorenjima da se što više izbjegavaju takve prilike koje bi mogle dovesti do nesporazuma, povremeni incidenti među vjernicima nisu se mogli izbjeći. Posebno se to može reći za one vjerske blagdane kad su se obredi jednim dijelom obavljali na javnim prostorima, izvan crkava. Takav jedan slučaj zabilježen je u gradu Kaneji, ali se događaj vrlo brzo pročuo i u ostalim grčkim krajevima. Razumije se da mletačkoj vlasti to nije odgovaralo, pa je sve takve slučajeve nastojala što prije smiriti. Kako vidimo u jednom pismu što ga je Senat uputio svojim upraviteljima, Venecija je kanejski nesporazum nastojala opravdati vjerskim pobudama latinskih vjernika. U njenu se mole upravitelji da objasne Grcima kako »... nasilje koje je primijenjeno u tom slučaju nije bilo zbog zlobe ili mržnje prema grčkom narodu, već poradi vjerske revnosti«. (... che la violenza usata in quel caso non e stata per malignità ne per odio di nazione greca ma per zelo della religione). Istovremeno se mole upravitelji da vjernicima latinskog obreda objasne kako se Grci nisu tom prilikom ponijeli nekorektno zbog neke mržnje prema njima, već zato što nisu bili upoznati s običajem da se počast Presvetom sakramentu prilikom procesije odaje klečeći. *Documenta spectantia,* n. dj., str. 35.

[41] »... koji svećenici međutim moraju biti katolici a ne shizmatici« (... li quali papà però siano cattolici e non scismatici). *Documenta spectantia,* n. dj., str. 25.

njegova legata.[42] Budući da su Grci već odranije upoznali negativan stav patrijarha, nije bilo teško zaključiti koji bi svećenik dobio takvo odobrenje. Nema sumnje da bi to prije svega bio mletački povjerenik izravno angažiran u samoj upravi njihove zajednice, a time bi ujedno njihova djelatna samostalnost bila znatno ograničena. Takvim rješenjem isključeni su iz aktivne službe svećenici istočnog obreda premda su upravo oni najviše na tome radili. Čini se da je pored takvog razmišljanja glavni cilj bio u težnji mletačke vlasti da se preko latinskih svećenika vjernici istočnog obreda postupno privedu latinskom obredu čime bi bio otvoren put brzoj i uspješnoj asimilaciji grčkog stanovništva nastanjenog u Veneciji. To bi se vjerojatno bilo i dogodilo da su Grci pristali na taj prijedlog. Očekivali su da će ova senatska odluka ubrzo pasti u zaborav, pa su njihovi vjerski službenici normalno nastavili raditi kao da se njih to ne tiče. No toga puta nije bilo tako. Senat je mislio vrlo ozbiljno, a da bi odmah spriječio njihovo djelovanje dao je pozvati sve upravitelje grčke zajednice na razgovor u Vijeće desetorice. Tu im je bila uručena kopija iste odluke uz napomenu da su je dužni priložiti u svoje poslovne knjige te da su se njenih odredbi dužni striktno pridržavati. Usputno su upozoreni da će biti prognani iz Venecije za svaki možebitni prekršaj.[43] I pored toga što je zahtjev Senata bio više nego jasan i odrješit, ipak ne vjerujemo da se takav način upravljanja grčkim vjerskim centrom duže mogao održati, tim više što je zadirao u same osnove istočne crkveno-liturgijske organizacije. Nema sumnje da je Senat uskoro promijenio mišljenje i da je pronađen nekakav drugačiji oblik neposrednog nadzora. Na to ga je nagnala situacija na Sredozemlju, koja nije bila najpovoljnija za Mletačku Republiku, a otamo se najizravnije prenosila među stanovnike grada na lagunama. Tako je u XVI. stoljeću konfesionalno pitanje na neki način postalo značajnim činiocem društvene stabilnosti u Republici, a posebno u njenim posjedima na Levantu. Od načelnog negativnog stava te administrativnog reguliranja tih odnosa koji su karakteristični za početak XV. stoljeća, u drugoj polovici XVI. stoljeća ta se politika postupno mijenja. Tada prevladava taktičnost, obazrivost, tolerancija i izvjestan oblik kompromisa, što se može i razumjeti s obzirom na nove društvene i političke prilike. Jedino su se na taj način mogle ublažiti postojeće razlike među heterogenim stanovništvom i odrediti princip društvene konvivencije.

Jedan dio takve političke aktivnosti pokušala je mletačka državna vlast doslovno realizirati i u svojoj pokrajini Istri koncem XVI. stoljeća, tj. prilikom naseljevanja stotinjak grčkih obitelji iz Cipra, Malvazije i Nauplije na teritorij Puljske općine 1578—1581. godine. Međutim, budući da ta akcija nije dala očekavane rezultate, mogli bismo zaključiti da mletačka pokrajina Istra, usprkos tijesnim svezama s metropolom, ipak živi svojim specifičnim životom te da se rješenja koja su bila prikladna u centru nisu uvijek mogla bez većih napora prenijeti u potpuno drugačije društvene i ekonomske prilike. Nema sumnje da je spomenutih stotinjak grčkih obitelji doselilo na teritorij Pule s negativnim iskustvom, stečenim još u zavičaju, u kojemu su

[42] »... ako prije onaj ne bude ispitan i potvrđen kao katolik od prečasnog patrijarha ili legata« (... se prima quello non sarà esaminato ed approvato cattolico dal reverendissimo Patriarca ovvero Legato). *Documenta spectantia*, n. dj., str. 29.

[43] »... pod kaznom vječnog izgona iz ovoga grada« (... sotto pena di perpetuo esilo di questa città). *Documenta spectantia*, n. dj., str. 29.

bili u većini u odnosu na latinske vjernike. Što su sada mogli očekivati kao manjina u novom i nepoznatom kraju, a k tome relativno daleko od političkog središta Republike?

Treći organizirani pokušaj naseljavanja većeg broja grčkih obitelji u Pulu i na njen teritorij u drugoj polovici XVI. stoljeća (1578—1581. godine)

Odlukom koju je Senat donio 5. srpnja 1573. godine mletačka je uprava zatražila od Puljske općine da na svom području rezervira odgovarajući broj zemljišnih parcela kako bi se na njih mogao naseliti jedan dio grčkog stanovništva iz otoka Cipra koji je upravo u to vrijeme proživljavao teške posljedice tek završenog mletačko-turskog ratnog sukoba.[44] Međutim, do planiranog preseljenja nije tako brzo došlo, premda su za to postojali odgovarajući uvjeti. U historiografiji nije do danas potpuno razjašnjeno zbog čega je do konačne realizacije ovog mletačkog plana došlo s toliko vremenskog zakašnjenja, tj. tek poslije pet, odnosno punih osam godina. Treba odmah naglasiti da se i to dogodilo nakon ponovnog senatskog inzistiranja, nakon što je ponovljena ista odluka od 20. prosinca 1578. godine.[45] Upravo je ova posljednja odluka bila odlučujuća jer se poslije nje javio jedan plemić, rodom iz ciparskog grada Famaguste, po imenu Francesco Calegri, i obećao da će predviđeno preseljenje Grka u Istru privesti završetku. Sukladno osiguranom zemljištu koje je Puljska općina u tu svrhu bila stavila na raspolaganje mletačkoj upravi nakon njezina zahtjeva 1573. godine, Francesco Calegri je predvidio pedeset mjesta za obitelji iz otoka Cipra, dok je drugih pedeset prepustio zainteresiranim ljudima iz Napulije (Nauplie) i Malvazije. Ova je akcija izravno trebala pružiti dvostruku korist, kako Grcima, tako i Veneciji. Naime, naseljavanjem novih stotinjak obitelji, koliko je bilo predviđeno, donekle bi se ublažio zabrinjavajući manjak stanovništva na Poluotoku, posebno na Puljštini, a uz to bi se značajno ojačao grčki etnički element koji je u ove krajeve bio doselio nešto ranije, pedesetih godina XVI. stoljeća. No njemu je zbog nerješivih poteškoća u prilagodbi ubrzo prijetilo potpuno ugasnuće. To je u historiografiji dobro poznato i razjašnjeno. Prva brojčano nešto veća skupina grčkog življa bila se naselila na spomenuto područje neposredno iza mletačkog-turskog rata, koji se vodio od 1537. do 1540. godine oko grčkih krajeva Napulije i Malvazije. Venecija je u tom sukobu ostala bez ova dva izuzetno značajna trgovačka središta.[46] Kad se već morala odreći dijela svoga sredozemnog teritorija, nastojala je izvući barem minimalne koristi. Tako je planirala da određenim brojem svojih bivših podanika popuni depopularizirana područja. Kao najnužnije i najpogodnije mjesto za to odabrana je Pula i njena neposredna okolica. Naime, taj je grad određen zbog činjenice što se već duže vrijeme osjećao velik manjak sta-

[44] Senat je spomenutu odluku izglasao 5. srpnja 1573. godine. Usp. B. SCHIAVUZZI, Cenni sull' etnografia dell Istria, *AMSI*, vol. XVIII, fasc. 1. i 2, Poreč 1901, str. 103.

[45] B. SCHIAVUZZI, Cenni, n. dj., isto.

[46] Venecija je nakon rata s Turskom koji se vodio od 1537. do 1540. godine izgubila grčki grad Malvaziju (grčki Monenvasìa), smješten na istočnoj obali Moreje. Bilo je to jedno od njenih najvažnijih trgovačkih središta na Levantu, posebno u trgovini grčkim vinima. Usp. *Grande dizionario enciclopedico*, sv. VII, Torino 1936, str. 1589.

novništva, a pogotovo se to osjetilo poslije haranja velike epidemije kuge tijekom 1527. godine, nakon koje je izumro velik broj žiteljstva. U Veneciji se očekivalo da će trajno udomljavanje grčkih obitelji zaustaviti ovaj negativni proces. Budući da ta akcija nije bitnije popravila demografsku sliku Puljštine, mletačka je vlast dvadesetak godina kasnije pokušala naseliti još jednu skupinu njihovih sunarodnjaka. U taj se posao tom prilikom bio uključio plemić Nicolò Caliga, također rodom iz Napulije, zajedno s još dvojicom suradnika. Dogovarajući se s puljskim knezom i općinskim vijećem, predložio je broj od sto osamedeset obitelji koje bi se mogle naseliti na Puljštini.[47] Međutim, na temelju dostupnih povijesnih izvora i relevantne historiografske literature nije moguće zaključiti da li je spomenuti agitator sa svojim suradnicima u periodu od 1559. do 1561. godine uspio dovesti u ove krajeve planirani broj obitelji. Jedino što se sa sigurnošću može utvrditi jest činjenica da je dio njih ipak već u prvoj godini naseljen u mjesto Marčana kraj Pule, jer se spominju u senatskoj odluci od 17. lipnja 1559. godine. S obzirom na izuzetnu zainteresiranost mletačke vlasti za šumske komplekse trebalo je odmah u samom početku novonaseljenim ljudima uskratiti pravo na sječu drva u šumama koje se nalaze u okolici mjesta.[48] Spomenuli smo samo ova dva slučaja, premda je povremeno na Istarski poluotok doseljavalo još grčkih obitelji, neovisno od toga da li su dolazili organizirano ili pak samoinicijativno. Ova posljednja skupina, koja je brojila stotinjak obitelji a preselila se prema planu Francesca Calegria 1578—1581. godine, predstavljala je zadnji pokušaj mletačke vlasti da organiziranom akcijom u jednom mahu, tj. za kratko vrijeme smjesti u Pulu i njenu okolicu veći broj grčkog življa.[49] Ipak, svi oni koji su se bili prijavili nisu pristigli u ovaj kraj iz različitih razloga. No bez obzira na tu činjenicu vrlo se lako može na temelju iznesenih podataka utvrditi njihov broj. Prilikom ova tri navrata tijekom XVI. stoljeća u Puljštinu je došlo oko 350 grčkih porodica. Sukladno raspoloživom zemljištu mletački službenici porazmještali su ih u sam grad Pulu[50] ili u neposrednu okolicu — Šišan, Jadreške, Marčanu, Peroj i druga mjesta.[51] Premda se u izvorima nigdje izričito ne spominje broj njihovih članova, pretpostavljamo da se kretao negdje oko tisuću. Takvo mišljenje zasnivamo na temelju podataka koje iznosi puljski providur Marin Malipiero

[47] B. SCHIAVUZZI, Cenni, n. dj., str. 98.

[48] Miroslav BERTOŠA, Neki povijesni i statistički podaci o demografskim kretanjima u Istri u XVI i XVII stoljeću, *Radovi Instituta za hrvatsku povijest*, sv. 11, Zagreb 1978, str. 109—111. Stanovnike Napulije koji su naselili Marčanu spominje i Girolamo Querini 1559. godine u svom izvješću Senatu o stanju šuma oko tog mjesta. Usp. SENATO MARE, *AMSI*, vol. IX, fasc. 3. i 4, Poreč 1894, str. 338.

[49] Turska osvajanja na Levantu postupno su smanjivala mletačke posjede. Jedan dio njenih podanika iz tih izgubljenih krajeva povremeno se doseljavao i u Istru, ali nije ostavio dubljeg traga. Kako u izvješću Senatu od 26. travnja 1638. godine piše puljski providur Vincenzo Bragadin, grčkih je stanovnika u Puli za njegove uprave bilo veoma malo. Nekada ih je bilo znatno više. Ili su izumrli ili su odselili zbog nepovoljnih prilika. Usp. Pietro KANDLER, *Notizie Storiche di Pola*, Relazione di Vincenzo Bragadin ritornato proveditore di Pola, segnata di fuori 26. aprile 1638, Poreč 1876, str. 412.

[50] Prema trenutačnim potrebama u politici kolonizacije Istarskog poluotoka mletačka je vlast osnivala razna tijela, službe i nadleštva. U tom je smislu 1578. godine utemeljena služba istarskog providura sa sjedištem u Puli i mandatom od dvije godine.

[51] M. BERTOŠA, Neki povijesni i statistički podaci, n. dj., str. 110.

u svom izvješću Senatu od 29. lipnja 1583. godine.[52] Kako providur piše, on je na kraju svoje dvogodišnje službe ostavio u Puli 106 novopridošlih porodica s ukupnim brojem od tristo dvadeset članova. On misli da su se tu dobro udomile i da nemaju nakanu napuštati dodijeljene im posjede. Šteta što Malipiero nije smatrao potrebitim da ove podatke i dodatno obrazloži, poglavito glede njihove etničke pripadnosti. O tome nema u ovom dijelu izvješća nijedne riječi. Ipak pretpostavljamo da je ovamo pribrojio i Grke, jer da je bilo drugačije, sigurno bi to bio spomenuo. Na temelju toga lako se može donijeti zaključak o strukturi obitelji. Ako stotinu šest njih ima tristo dvadeset članova, onda na svaku u prosjeku otpada 3,2 člana. To znači da su to bile obitelji u mlađoj životnoj dobi s jednim ili najviše dvoje djece. Što se tiče njihove prirodne sposobnosti i otpornosti na životne teškoće koje su u procesu udomljavanja morale imati odlučujućeg utjecaja, spomenut ćemo jedno mišljenje kojega se dobar dio historičara, pogotovo talijanskih, još danas pridržava. Povjesničar Bernardo Benussi, autor mnogobrojnih rasprava i monografija o istarskoj prošlosti, pišući o spomenutoj problematici misli, uzimajući u obzir činjenicu da su grčki stanovnici doselili iz »nemirnih«, ratom zahvaćenih krajeva, da im je jedna od glavnih odlika ta što imaju izuzetnu prirodnu sposobnost prilagođavanja u otežanim životnim situacijama. Takva se pretpostavka, međutim, nije u svim prilikama pokazala ispravnom jer su upravo Grci od svih drugih etničkih skupina pokazali najmanje sposobnosti za brzu i uspješnu prilagodbu. Bernardo Benussi osim toga smatra da među ovom puljskom skupinom Grka nije bilo stratiota, te ih je po građanskom statusu svrstao među obične civile, nevojnike.[53] Vjerojatno je takvim zaključkom namjerno napravio podjelu koja je postojala među samim Grcima koji su trajno živjeli na Zapadu. Poznato je, naime, da su mnogi od njih u Veneciju i neka druga mletačka središta doselili na inicijativu mletačke vlasti s ciljem da rade u vojničkim službama.[54] Zbog toga nije nemoguće da se i u spomenutoj puljskoj skupini Grka netko bavio i tim poslom. Nasuprot Bernardu Benussiu mi smatramo da je grčkim obiteljima nedostajalo upravo takvih kvaliteta koje im on inače pridodaje kao prirodne predispozicije. Nema sumnje da su to bile porodice u nešto mlađoj životnoj dobi, s jednim ili najviše dvoje malodobne djece, i što je za ovaj slučaj još važnije, nisu posjedovale većih novčanih sredstava ili neke druge pokretne imovine. Možda nam upravo te činjenice, naravno uz još neka druga neriješena pitanja i očite nedostatke mletačke kolonizacijske politike, mogu osvijetliti čitav niz zbivanja koja su se doga-

[52] P. KANDLER, *Notizie Storiche i Pola*, Relation di Marin Malipiero ritornato proveditore dell' Istria, Relazione letta nell' Eccellentissimo Senato 1583, 29. giugno, Poreč 1876, str. 320.

[53] Bernardo BENUSSI, *L' Istria nei suoi due millenni di storia*, Trst 1924, str. 338.

[54] Jedan broj grčkog življa koji se stanlo nastanio u Veneciji prihvatio se vojničke službe. Kako se vidi u jednoj prošnji koju su uputili Senatu 4. listopada 1511. godine, gdje oni traže da im se dozvoli izgradnja vlastite crkve, oni sami sebe nazivaju stratiotima. *Documenta spectantia*, n. dj., str. 12. Grčki doseljenici obavljaju istu službu i u nekim drugim središtima, npr. u Šibeniku, Zadru i Hvaru. Tako u Zadru od 1576. do 1593. stalno živi oko 120 grčkih porodica (oko 1/3 ukupnog stanovništva). Među njima ima i stratiota. Usp. Roman JELIĆ, Stanovništvo Zadra u drugoj polovici XVI stoljeća i početkom XVII gledano kroz matice vjenčanih, *Starine* JAZU, knjiga 49, Zagreb 1959, str. 349—509; M. Bogović, *Katolička crkva i pravoslavlje*, n. dj., str. 22—23.

đala mimo očekivanja kako Venecije tako i Grka. Naime, i pored relativno povoljnih materijalnih uvjeta koje su kao »habitanti nuovi« dobivali od mletačke administracije, a također i činjenice da su starosjedioci ravnopravno s njima dijelili mnoge svakodnevne nedaće, veći broj grčkih obitelji se bez nekih većih poteškoća odlučivao napustiti tek dobivena zemljišta i krenuti u potragu za još boljim. Sasvim je sigurno da to ne bi bili u mogućnosti da su obitelji bile velike, opterećene nekom imovinom. Primjer napuštanja zemlje, i to kolektivnog, zabilježen je baš u ovoj posljednoj skupini. Već je ranije bilo spomenuto da je dio žiteljstva bio smješten u Pulu, a drugi dio u njenu neposrednu okolicu. Tako je dvadeset pet obitelji iz Napulije dobilo zemlju u Peroju. Pošto su za kratko vrijeme procijenili da im nedovoljno plodna perojska zemlja ne daje dovoljno garancije za brzo i uspješno udomljavanje, svi do posljednjega napustili su to mjesto[55] Nešto slično dogodilo se i sa skupinom koja je naseljena u Pulu, s tom razlikom što nije poznato da li su je napustili u većini ili su se asimilirali s hrvatskim ili talijanskim etničkim elementom. Kako spominje puljski providur Vicenzo Bragadin u pismenom izviješću Senatu od 26. travnja 1638. godine, u tom gradu gotovo da više nema Ciprana. Jedan dio njih je iselio u druga mjesta, a drugi je izumro, dok ih je nekad bilo u znatno većem broju.[56] Ako ovu providurovu tvrdnju uzmemo doslovno, a razloga u njenu sumnju zasada nema, onda se može zaključiti kako se za samo šezdeset godina otkako je naseljena posljednja veća skupina grčkog življa »ugasila« njihova organizirana kolonija u Puli, premda je upravo ona doseljena s očitom nakanom mletačkih vlasti da je trajno udomi. Zašto je ovaj plan propao, teško je zasada preciznije utvrditi, mada, kako smo vidjeli, B. Benussi ovoj skupini pripisuje drugačije prirodne predispozicije. Naime, u ono vrijeme kada je Francesco Calegri privodio završetku svoju akciju, mletačka administracija je iza sebe već imala dovoljno iskustva na takvom poslu, pa je ovom prilikom pažljivo nastojala izbjeći iskazane probleme u prva dva slučaja, 1540. odnosno 1559—1561. godine. Štoviše, da se to ne bi ponovilo, Senat je 1578. godine osnovao potpuno novu službu pod nazivom »Provveditore nell'Istria« sa sjedištem u Puli. Providur je imao vrlo široka ovlaštenja u pitanjima kolonizacije. S druge strane, grčke su obitelji na Puljštinu doselile neposredno iza ratnih zbivanja na Levantu, odnosno turskog zauzimanja otoka Cipra 1570—1573. godine, koji je inače bio najvaženije mletačko uporište u pomorskom prometu s Istokom. Kako se može vidjeti na temelju vijesti iz tog vremena, način na koji su okupirani ciparski gradovi Nikozija i Famagusta bio je uistinu dramatičan, pa je kao takav sam po sebi bio dovoljan razlog da se njegovo stanovništvo razbježi i potraži neko drugo, sigurnije skloništе. Prema tim vijestima turska je vojska navodno u silovito naletu »sasjekla više od dvadeset tisuća ljudi, ne birajući spol, a pritom je pretvorila u robove drugih petnaestak tisuća i usputno sa sobom odnijela plijen neprocjenjive vrijednosti«.[57] Pretpostavljamo da je pisac ovih

[55] C. DE FRANCESCHI, L' Istria, n. dj., str. 360; B. SCHIAVUZZI, Cenni, n. dj., str. 67.

[56] Usporedi bilješku 51.

[57] »... poklaše tamo više od dvadeset tisuća osoba bez obzira na spol i učiniše petnaest tisuća robova s neprocjenjivim blagom« (... vi trucidarono piu di uentimila persone senza distinzione di sesso, e fecero quindicimila schiaui con un' botino inestimabile). Usp. DI BERAULF-BERCASTEL, *Storia del Christianesimo*, tom XXII, Venecija 1930, str. 127.

vijesti o strahotama turskog ratnog pohoda malo pretjerao, ali to ipak ne mora značiti da mletačka ponuda postradalim ljudima s Cipra da se za stalno presele na Istarski poluotok nije bila primamljiva. U zamjenu za izgubljene posjede dobili bi nove. Naoko se činilo da su za takvo rješenje zainteresirane obje strane, kako mletačka vlast, tako i unesrećeni Ciprani. Mlečani bi tako barem donekle ublažili nepovoljnu demografsku sliku u Istarskoj pokrajini a Grci bi u zamjenu za okupirani zavičaj dobili odgovarajući životni prostor.

Već je u ranijem izlaganju bilo napomenuto kako je Senat odlukom od 5. srpnja 1573. godine[58] zatražio od Puljske općine da se rezervira na tom području određeni broj zemljišta na koja bi se naselili upravo ovi ljudi. Međutim, nejasno je zašto je do konačnog završetka akcije prošlo toliko puno vremena, jer je od 1573. do 1581. godine prošlo punih osam godina. U mletačkim se izvorima doduše navode neki razlozi, ali je u njih teško povjerovati. Tako se npr. ističe loše vrijeme, jaki vjetrovi, oštre zime itd. Da li se tom faktoru može pripisati krivica ili su postojali još neki drugi, mnogo značajniji od ovoj prvog? Zasigurno jesu, ali su se oni vješto prikrivali, nastojeći odgovornost za spomenuto otezanje prebaciti na objektivne okolnosti.[59] Nasuprot tome moglo bi se postaviti pitanje o trenutnoj životnoj sudbini tih stanovnika koji su prošli kroz ratnu tragediju Nikozije i Famaguste. Što se s njima u proteklih osam godina događalo? Zašto je plemić Francesco Calegri upravo na Cipru, središtu obračuna, predvidio za preseljenje mimo senatske odluke iz 1573. godine samo pedeset porodica, dok je drugu polovicu prepustio ljudima iz tada relativno mirnije Napulije i Malvazije, koje su inače od ranije bile poznate kao zahvalna migracijska izvorišta? Nema sumnje da je agitator F. Calegri, budući da je i sam bio rodom iz Famaguste, vrlo dobro procijenio novonastalu situaciju u svom zavičaju, pa je analogno tome i postupio. Vjerojatno se oslonio samo na onaj dio bivših mletačkih podanika koji u novonastalim prilikama nikako nisu uspjevali povratiti ranije pozicije, pa im se ponuđena Istra, mada je već stoljećima bila pritisnuta mnogim nevoljama, ipak činila nešto perspektivnijom zemljom. Na koncu je ovako nepredviđeno dugo otezanje završnog preseljenja, koje je bilo predviđeno do konca prosinca 1580. godine, prekinuo Senat jednom novom odlukom. Po njoj se ova epizoda naseljavanja grčkog življa na Istarski poluotok morala okončati najdalje do 31. ožujka 1581. godine.[60] Ipak, neovisno od ranijih i tadašnjih poteškoća koje su se u tom poslu, ne samo s Grčkim stanovnicima već i s ostalima, kontinuirano iskazivale tijekom XVI. stoljeća, dolazak svake nove skupine ljudi predstavljao je vrlo značajan doprinos u rješavanju populacijske krize. Zbog toga je razumljivo da se mletačka administracija posebno pripremala, osobito onda kada se radilo o većim skupinama. Tako je bilo i prilikom ove posljednje, kada je trebalo udomiti Ciprane, Malvazijce i Napulijce. Prvi i najuočljiviji potez Senata bilo je imenovanje posebnog službenika s veoma širokim ovlaštenjima. »Provveditore nell'Istria«, kako je službeno nazvan, imao je na licu mjesta otklanjati sve nastale nesporazume suditi u svim sudskim procesima, ako do njih dođe, između novonaseljenika i starosjedilaca, a napose je bio zadužen da razdje-

[58] Već ranije citirana odluka od 5. srpnja 1573. godine.
[59] SENATO MARE, *AMSI*, vol. IX, fasc. 1. i 2, Poreč 1894, str. 52—53.
[60] B. SCHIAVUZZI, Cenni, n. dj., str. 103.

ljuje neobrađena državna zemljišta. Grad Pula bio je određen za njegovo sjedište. Vjerovalo se da će prisutnost ovog posebnog mletačkog službenika u samom središtu zbivanja znatnije ublažiti postojeće nesporazume i probleme. Međutim, već prvoimenovani providur Giovanni Battista Calbo na vlastitom iskustvu proživljava svu težinu povjerenog mu zadatka, štoviše na toj je službi iznenada umro koncem 1579. godine ne izdržavši do kraja dvogodišnjeg mandata. No i pored svih tečkoća Calbo je uz velike napore prvu fazu udomljavanja grčkog življa u Puljštini vrlo uspješno priveo kraju. Porazmjestio je četrdeset osam ciparskih obitelji na uže područje Pule, dok je Napulijce smjestio u mjesto Peroj, desetak kilometara dalje, no s njima nije imao sreće jer su ubrzo otišli nezadovoljni ponuđenim zemljištem. Pored toga što im je nastojao osigurati prikladne materijalne uvjete za život želio im je također, barem minimalno, koliko je uopće u tim uvjetima bilo moguće, stvoriti duhovno ozračje koje je u prvoj fazi moglo imati odlučujući utjecaj. Takvim rješenjem, koje je uključivalo otvaranje jednog duhovno-religioznog centra bilo bi im omogućeno češće skupljanje, a redovitom liturigijskom službom na njihovu istočnom obredu koji se znatno razlikuje od zapadnoga, duže vrijeme bi uspjeli sačuvati svoje narodnosne specifičnosti. Treba reći da se providurov plan u potpunosti podudarao s tadašnjom mletačkom politikom prema unijatima, kamo su Grci po Firentinskom saboru pripadali. Da bi to mogao postići trebao je privoljeti na suradnju puljskog biskupa Matiju Barbabiancu,[61] inače vrlo zauzetog pobornika tridentskih reformskih promjena i obnove duhovnog života. Obratio mu se molbom da se za te potrebe Grcima stavi na raspolaganje ruševna crkva Sv. Katarine koja se nalazi na kontradi San Zuane ispod puljskog kaštela. No nije potpuno jasno zašto se providur Calbo obratio spomenutom ordinariju upravo s takvom molbom jer je poznato da je u vrijeme njena podnošenja navedeni sakralni objekt već od ranije u punoj namjenskoj funkciji, oslikan i prilagođen za obavljanje specifičnih liturgijskih potreba istočnog obreda. To znači da su se već neko vrijeme Grci u njemu okupljali.[62] Možda je glavni razlog u tome što su ga oni neovlašteno prisvojili, pa im je pravo na korištenje osporavao raniji vlasnik koji ga je iz nekog razloga napustio. Možda su to bili članovi neke od mnogobrojnih puljskih bratovština? U ovom slučaju među možebitne osporavatelje ne bismo trebali ubrojiti biskupa Matiju Barbabiancu, u čiju je nadležnost nema sumnje, spadao ovaj oblik društvenog života. Kao pobornik tridentske obnove izuzetno se zalagao za obnovu duhovnog života u Crkvi, a Grci su s njom bili u jedinstvu. Da je u njihovoj vjerskoj aktivnosti mogao prepoznati barem neke elemente krivovjerja koji bi bili u suprotnosti s općeprihvaćenim crkvenim stavovima, zasigurno bi već ranije bio zabranio uporabu spomenutog sakralnog objekta. Tim prije što se sve to događa u njegovoj neposrednoj blizini, svega tridesetak metara dalje od puljske katedralne crkve. Ovo je pitanje ostalo otvoreno još nekoliko godina jer je glavni promicatelj grčkog duhovnog centra, providur Calbo, iznenada umro. Naslijedio ga je novi providur Marin Malipiero, koji je nastavio politiku svog predšasnika, ali vjerojatno s nešto više osjećaja za

[61] Matija Barbabianca bio je puljskim biskupom od 1555. do 1582. Zapažen je po akcijama oko obnove duhovnog života sukladno odredbama Tridentskog koncila.

[62] G. BOSSI, Cenni sulla popolazione, n. dj., str. 466.

svakodnevne potrebe svih puljskih građana. Možda je upravo zbog toga ranije pitanje oko osnivanja samostalnog grčkog duhovnog centra ostavio za kraj svoje službe. Tako je tek 12. ožujka 1583. godine dodijelio privilegij njihovoj crkvi, naslovljenoj još od ranije na Sv. Nikolu, formuliravši ga »na dobrobit svih vjernih Grka koji stanuju u tom gradu kao i onih koji će se u njega doseliti«.[63] Pošto je na taj način uveo u posjed spomenutu etničku skupinu, bila je ona stvarno izjednačena u pravima sa svim ostalim stanovnicima iste etničke pripadnosti koji su trajno obitavali u Veneciji ili drugim središtima Mletačke Republike.[64] Mjesec dana iza tog čina, čini se po nalogu M. Malipiera, općinski službenik Battista de Fabri izvršio je uknjižbu ovog sakralnog objekta sa svim njegovim pripadajućim dijelovima, tj. zvonikom i grobljem koje se nalazilo u neposrednoj blizini. Mjerenjem terena utvrđena je površina od 25 motki u dužinu i šest u širinu, i time su formalno dugogodišnji zahtjevi postali pravosnažni. Kad se činilo da je to pitanje riješeno na obostrano zadovoljstvo, neposredno iza dodijeljenog privilegija na vidjelo su došle potrebe koje su u toj problematici bile isto tako važne kao i posjedovanje vlastitog sakralnog objekta. Naime, u žurbi oko stvaranja prostornih uvjeta obje su strane pitanje angažiranja jednog stalnog grčkog svećenika smatrale manje bitnim. Pokazalo se, međutim, da je ovo drugo bilo znatno teže izvedivo, a bez toga duhovno-religiozni centar ne bi imao opravdanja. Ukoliko ne bi uspjelo angažirati vjerskog službenika koji bi redovito obavljao liturgijsku službu sukladno njihovim potrebama i običajima, Grci bi izgubili osnovni motiv okupljanja, te se time ne bi duže mogli održati kao organizirana etnička skupina. Providur Marin Malipiero imao je za to nekoliko praktičnih rješenja, ali se nijedno od njih nije pokazalo izvedivim na duže vrijeme. U prvome je pokazao da ima sluha za praktičnost. Kako od planiranog broja od pedeset ciparskih obitelji dvije nisu došle jer su se u posljednji čas predomislile ili su otišle u neki drugi kraj, pokušao je na upražnjena mjesta staviti jednog svećenika i jednog apotekara. Tako bi bile zadovoljene podjednako duhovne i zdravstvene potrebe.[65] No

---

[63] P. KANDLER, *Notizie Storiche di Pola,* Relation di Marin Malipiero, n. dj., str. 335. Novopristiglim grčkim obiteljima spomenuti providur nastoji stvoriti barem približno duhovno ozračje izgubljenog zavičaja. Dodijelio im je crkvu nadajući se da će »... crkva njima dodijeljena, uništena i razrušena, sada već obnovljena i iznutra suvremeno ukrašena, pospješiti uz pomoć božju povećanje ovog naroda« (... la chiesa che fu loro assignata rovinata e distrutta, non solo e di già ridotta a perfettione et ornata convenientemente di dentro ma perche quella Natione con la gratia di Dio va moltiplicando).

[64] »... dajemo ovlaštenje i vlast čitavom grčkom narodu koji stanuje u ovom gradu da može slobodno i bez ikakve zapreke slaviti službu božju i održavati svete sakramente naše prave svete kršćanske vjere po grčkim svećenicima prema grčkom običaju« (... damo la facolta et Autorità a tutta la Nazion Greca abitante in questa città di poter liberam(ent)e e senza impedimento alcuno far celebrare li divini ufficii e aministrare li SS Sacramenti della nostra vera santa Christiana fede da sacerdoti Religiosi Greci secondo il rito Greco). P. KANDLER, *Notizie,* n. dj., isto; G. BOSSI, Cenni sulla popolazione, n. dj., str. 467.

[65] »... ja sam potom namjestio za brigu duša i tijela onog grčkog naroda jednog grčkog svećenika za slavljenje službe božje, koji će održavati svete sakramente prema svom obredu« (Io rimesi poi per servitio et delle anime et dei corpi di quella Natione Greca un Sacerdote Greco per celebrar li divini officij, et sumministrarli i santissimi sacramenti secondo il rito loro). P. KANDLER, *Notizie,* n. dj., str. 319.

nije poznato da li je providur uistinu uspio privoliti nekog svećenika koji bi bio voljan doći živjeti u Pulu ili je samo računo s tom mogućnošću. Naime, prema povijesnim izvorima vidi se da je to pitanje bilo aktualno i prije ali i poslije njega. Vjerojatno je nedostatak vjerskog službenika osjetila već ona skupina grčkog življa koja je doselila na Puljštinu 1559—1561. godine premda je možda upravo ona započela obnovu crkve Sv. Katarine, kasnije Sv. Nikole. Iako se to pitanje nije postavljalo za vrijeme providura Calba, treba pretpostaviti da je svećenik ipak živio u Puli ili je možda povremeno, iz drugih središta, dolazio obavljati liturgijsku službu. Da je to bilo trajno rješenje, zasigurno Marin Malipiero ne bi bio ponudio spomenutu mogućnost, a niti bi Ciprani koji su se 1578. godine počeli naseljavati na teritorij Pule tražili pomoć u Veneciji. Naime, baš u vrijeme kada je za providura bio izabran Giovanni Battista Calbo, jedna delegacija Ciprana kojoj su na čelu bili njihovi prvaci Calceran Rechisius i Petar Muscon posjetila je predstavnike mletačke vlasti u Veneciji i zahtijevala da im se odobri izgradnja novog ili, ako to nije moguće, prepusti neki drugi sakralni objekt u kojemu bi stalno službovao grčki svećenik. Kao glavni razlog delegacija iznosi činjenicu da se njihova liturgijska služba razlikuje od zapadne kao i to što »mnogi od njih ne razumiju latinski, već se služe jedino grčkim jezikom«.[66] Nema sumnje da su za svog boravka u glavnom gradu Mletačke Republike C. Rechisius i P. Muscon pojestili tamošnja grčka okupljališta, gdje su se upoznali s njihovom aktivnošću a usputno su računali i na patriotsku pomoć. Tom su prilikom tamo upoznali jednog već isluženog i umirovljenog svećenika. Premda je bio u poodmaklim godinama, na njihovo inzistiranje pristao je preseliti se u Pulu i staviti im se na raspolaganje. Tako je misija ciparske delegacije u Veneciji barem privremeno pronašla pravo rješenje. U toj je situaciji bilo još značajnije što je spomenuti vjerski službenik posjedovao urednu dozvolu mletačke uprave, kojom je stekao pravo javnog djelovanja.[67] Međutim, daljnji tijek zbivanja pokazao je da su to bile samo želje. Plan se nije ostvario jer se starac u međuvremenu predomislio ili je možda umro. Da nije bilo tako, vjerojatno ni providur Marin Malipiero ne bi bio tražio drugoga. Iako nije poznato da li ga je zaista i našao, imao je za vrijeme svoje dvogodišnje službe još nekoliko pogodnih prilika da to učini, ali na koncu bez vidljivih rezultata. Jedna od takvih izglednih mogućnosti pružila mu se u nekoliko navrata tijekom 1581. i 1583. godine. Naime, tih je godina iz grčkih krajeva otišao velik broj svećenika i monahinja, vjerojatno iz istih razloga zbog kojih su odlazili i njihovi sunarodnjaci, te su krenuli u potragu za mirnijim mjestima. Tako je nekoliko kaluđera i četrnaest monahinja na čelu s poglavaricom odabralo Pulu kao mjesto budućeg duhovnog življenja i djelovanja. Zbilo se to ipak samo nakratko. Pošto su ubrzo upoznali situaciju i otežane prilike u kojima se realizira udomljavanje njihovih sunarodnjaka, bez obzira na evanđeosko poslanstvo uskoro

[66] A. VALIER, *Visitatio apostolica*/Visitatio Polensis, Petitio Cyprio(rum) cu(m) responsione/, str. 28.

[67] »... jednog grčkog svećenika, osobu u odmakloj dobi i ispitanog u Veneciji, koji se zadovoljio doći živjeti ovamo k nama« (... un sacerdote Greco, persona di graue età et approbato in Venetia il q(u)al si e contentato di uenir uiuer qui con noi). Usp. A. VALIER, *Visitatio apostolica*, n. dj., str. 28.

su svi do jednoga napustili Pulu i otišli u drugi kraj.[68] Bila je to posljednja zgodna prilika, koju M. Malipiero nije znao ili nije mogao iskoristiti jer skupinu od nekoliko kaluđera i monahinja, koju mu je vjerojatno uputio neki mletački službenik s Levanta, nije uspio duže zadržati. Nema sumnje da bi uz njihovu nazočnost puljski Grci bili sačuvali duhovni i kulturni kontinuitet kao jedan od osnovnih uvjeta njihova opstanka u hrvatsko-talijanskoj a k tome većinskoj katoličkoj sredini. Poslije ovog posljednjeg događaja vjerujemo da se na Puljštini, ako je uopće dolazio, nije duže zadržavao ni Malipierov svećenik. Ovako na koncu možemo postaviti samo jedno pitanje. Nije li nedostatak duhovno-religioznog ambijenta, koji je nasilno bio prekinut njihovim odlaskom iz zavičaja a koji se nikako nije uspijevao uspostaviti u potpuno drugačijoj sredini, mada je za to bilo ozbiljnih pokušaja, kako s njihove, tako i s mletačke strane, bio jedan od ključnih razloga njihove prebrze asimilacije s hrvatskim ili talijanskim etničkim elementom. Naravno da tome treba pridodati i ostale razloge, pogotovo materijalne prirode. Ne ulazeći u ovom prilogu u ostale aktivnosti koje je providur Marin Malipiero provodio, kako prema Grcima, tako i prema svim ostalim novopridošlim stanovnicima, a koje su detaljno opisane u njegovu izvješću Senatu iz 1583. godine, ipak treba istaknuti da su Grci imali povlašteni tretman, koji jednostavno nisu bili u mogućnosti iskoristiti. Prekid sa starim krajem bio je za takvu relativno malobrojnu skupinu grčkih obitelji isuviše radikalan a da bi se bio mogao izvesti onako kako je zamislila mletačka vlast. Doduše, Senat je izborom providura Giovanna Battista Calba, a posebice Marina Malipiera, učinio sve ono što se u takvoj situaciji moglo. Oba su službenika pokazivala izrazito helenofilsko raspoloženje, zacijelo formirano još u metropoli u kontaktu s tamošnjim Grcima. M. Malipiero je s takvim emotivnim nabojem i došao u Pulu, gdje je pokušao dio takva stava prenijeti i na istarsko tlo, nadajući se da će grčki doseljenici, potaknuti saznanjem da su taj grad osnovali upravo njihovi pradjedovi,[69] zdušno prionuti njegovoj obnovi, budući da se sada nalazi u jadnom stanju. O tome jasno svjedoči i podatak da su u njemu čak i crkve toliko devastirane da trenutno služe kao najobičnija pribježišta životinjama.[70] Kao što se može vidjeti iz navedenih primjera, mletački planovi se u

[68] »Došlo je prošle godine u onaj grad nekoliko kaluđera a još godinu prije toga jedna poglavarica s 14 grčkih monahinja vjerujući da će tamo moći naći mjesto gdje će se zaustaviti za služenje Bogu mirne duše. Ali pošto su vidjele smetnje i muku kroz koju je prolazila njihova nacija, otišle su« (Venero l' anno passato in quella città alquanti Calogeri e l' anno avanti un' Abbadessa con 14 Monache greche credendo di poter ivi trovar luogo di fermarsi al servitio di Dio con l' animo quieto. Ma veduto il disturbo et il travaglio in che era involta la sua Natione si partirono). P. KANDLER, *Notizie*, n. dj., str. 321.

[69] U jednom dijelu svog izvješća providur Marin Malipiero sugerira Senatu kako na sve moguće načine treba pomoći jadnim Cipranima i Napolitancima koji su osnovali ovu koloniju zbog toga što su ovamo prebjegli pred turskim oružjem. Sada je to zgodna prilika da započnu obnovu Pule jer, kao što je poznato, ovaj su grad osnovali upravo njihovi pradjedovi. P. KANDLER, Notizie, n. dj., str. 335.

[70] »... vidjeći također i crkve koje su bile izgrađene zbog religioznosti i milosrđa starih a ima ih u velikom broju oronulih i uništenih, pretvorenih sada u štale i pribježišta životinjama« (... vedendosi anche le Chiese che furono fabricate dalla religione et dalla pieta degli antichi che sono in gran numero tutte cadutte et rovinate, fatte stalle et ridotti di animali). P. KANDLER, *Notizie*, n. dj., str. 315.

svim prilikama nisu mogli dokraja ostvariti, što je još jedan od dokaza da se metropolski model nije tako jednostavno mogao »presaditi« u znatno drugačije etničke i kulturne prilike u istarskoj mletačkoj pokrajini. Hrvatski narodnosni element, po prirodi otporniji, mogao je to nešto lakše jer je doselio u prepoznatljivi kulturno-jezični i vjerski ambijent. Konfesionalno pitanje, koje se kod Grka pokazalo presudno, samo je jedan manji dio tog metropolskog modela, iako treba naglasiti da je u to vrijeme u Veneciji relativno uspješno funkcionirao.

Molba puljskih Grka upućena apostolskom vizitatoru Augustinu Valieru 13. siječnja 1580. godine u vrijeme njegova boravka u Puli

Tijekom XVI. stoljeća događaju se vrlo značajne promjene i unutar katoličke crkve. Tridentske reforme sredinom pedesetih godina istog stoljeća inicirale su čitav niz velikih izmjena, ne samo na čisto crkvenom već i općedruštvenom planu. Proces obnove duhovnog života obvezivao je čitav katolički svijet, a njegovi glavni nosioci trebali su biti mjesni ordinariji, potpomognuti pokatkada, ako je to situacija zahtijevala, i specijalnim papinskim izaslanicima. Upravo je u takvom svojstvu koncem sedamdesetih godina XVI. stoljeća (1578—1580. godine) veronski biskup Augustin Valier izvršio apostolski pohod po biskupijama u mletačkom dijelu Dalmacije i Istre.[71] Prva biskupija na istarskom kopnu gdje je vizitator utvrđivao stvarne prilike, kako crkvene, tako i društvene, bio je Poreč, a odmah zatim Pula. Već četvrtog dana svog boravka u središtu te biskupije u Puli primio je A. Valier jednu delegaciju ciparskih Grka koji su na ovaj teritorij bili doselili prije nekoliko godina. Predvodili su je oni isti prvaci koji su prije toga posjetili Veneciju i grčka okupljališta u njoj, Calceran Rechisius i Petar Muscon. Razlog je bio i ovom prilikom isti. Nadali su se da će im ovaj visoki crkveni dostojanstvenik sa svojim apostolskim autoritetom pomoći u rješavanju njihovih religioznih potreba. U molbi što su je prilikom susreta usmeno izložili traže da im se omogući trajna upotreba crkve Sv. Nikole i dodijeli jedan grčki svećenik koji bi liturgijsku službu redovito obavljao na njihovu, istočnom obredu, budući da su Grci nakon sabora u Firenci 1438. godine u jedinstvu sa zapadnom crkvom. Zbog toga smatraju da imaju potpuno pravo zahtijevati ravnopravan tretman s ostalim vjernicima.[72] Nije poznato u kojoj se mjeri vizitator zauzeo za probleme ciparskih Grka i da li su oni od njega uopće mogli očekivati konkretnu pomoć. Možda su na taj način htjeli upozoriti na svoju prisutnost u tom gradu. Glavno pitanje koje su iznijeli tom prilikom, dodjeljivanje crkve Sv. Nikole, riješeno je, kao što smo u ranijem tekstu već spomenuli, tek tri godine kasnije, u vrijeme providura Marina Malipiera 1583. godine. Stalnog vjerskog službenika također nisu dobili, pa se nameće zaključak da Augustin Valier nije imao nakanu a zasigurno ni vremena rješavati sporadične probleme etničkih skupina. Jedino se mogao kao čovjek sažaliti nad njihovim zlim usudom kad je saslušao njihove jadikovke o narodu »odvojenom od prirodnog gnijezda«, koji sada zbog pretrpljenih nesreća živi u velikoj neimaštini i

[71] Augustin Valier (1531—1606), veronski biskup i kasnije kardinal.

[72] A. VALIER, *Visitatio apostolica* (Visitatio Polensis), n. dj., str. 28.

bijedi.[73] Ipak, tri dana poslije tog susreta, 16. siječnja 1580. godine, pismeno im je odgovorio kakao bi barem formalno pokazao da će o tome izvijestiti Svetu Stolicu.[74] U pismu nije zaboravio podsjetiti ih na sve dotadašnje napore koji su se činili u tom smislu unutar crkve. Kao i dosada, imaju potpuno pravo služiti se vlastitom liturgijom, što im je omogućeno još na saboru u Firenci. Također mogu imati za te potrebe svoga svećenika. No Valier je dobro znao da velikog izbora među grčkim svećenicima nije bilo i da bi u takvim okolnostima službu mogao prihvatiti neki od njih koji po svojim moralnim kvalitetama ne bi najbolje odgovarao tom pozivu. Zbog toga ih je i upozorio da moraju dobro paziti koga će angažirati, jer ako dotični ne bude vodio uzoran život, sukladno crkvenim zakonima, i ako bude izazivao sablazan, bit će podvrgnut istrazi.[75] Tako je ispalo da se još Ciprani moraju opravdavati zbog možebitnih propusta umjesto da im se pomogne. Jedina korist koju su Calceran Rechisius i Petar Muscon na tom sastanku mogli postići za svoj narod sastojala se u vizitatorovu obećanju da će pisati u Rim ne bi li se u grčkom sjemeništu pronašao neki zainteresirani svećenički kandidat koji bi se odazvao njihovu pozivu.[76]

Zaključak

Odlukama Mletačkog senata od 5. srpnja 1573. i 20. prosinca 1578. godine te neposrednim angažiranjem plemića Francesca Calegria, koji je bio rodom iz ciparskog grada Famaguste a stalno je inače živio negdje na Zapadu, započelo je 1578. godine naseljavanje posljednje veće skupine (oko stotinu obitelji) na teritorij Pule, gdje se posebice iza velike epidemije kuge 1527. godine osjećao velik manjak stanovništva. Tako se imao barem minimalno ublažiti ovaj aktualni problem. Prema zamisli spomenutog agitatora bilo je predviđeno da se pedeset porodica pronađe na otoku Cipru, a druga polovica, tj. drugih pedeset, u grčkim središtima Malvaziji i Napuliji. Odmah u početku same akcije preseljavanja uočljivi su neki bitni momenti: neočekivano duge pripreme i promjena mletačkog plana. Naime, mletačka je vlast prvu inicijativu dala odmah nakon ciparskog rata 1573. godine, i to s nakanom da se Puljština popuni isključivo stanovnicima iz postradalog Cipra. Kako se vidi, Calegri je odstupio od tog prvotnog plana ponudivši polovicu mjesta ljudima iz Malvazije i Napulije, a posljednje su obitelji pristigle tek poslije osam godina, 1581. Vjerojatno se za to vrijeme situacija na Cipru znatnije izmijenila, pa se prvotne mletačke ponude i nisu činile toliko primamljive. Možda je dio ljudi preselio u neka druga područja? Prema mletačkim izvorima glavni krivac za takav razvoj situacije bilo je

---

[73] »... mi jadni Ciprani, lišeni našeg prirodnog gnijezda, zbog bijede i nesreća prošlih« (noi poueri Cipriotti priui del nostro natural nido, per le calamita et miserie passate). A. VALIER, *Visitatio apostolica,* n. dj., str. 28.

[74] A. VALIER, *Visitatio apostolica,* n. dj., str. 37—38.

[75] »... neka bude podvrgnut neposrednoj cenzuri, odobrenju i potvrđenju našem« (... sia sottoposto immediate alla censura et all' approbatione et reprobatione nostra). A. VALIER, *Visitatio apostolica,* n. dj., str. 38.

[76] »i da bi se osiguralo što više od pogrešaka, za ovaj prvi put će se pisati u Rim da bi se dobio jedan iz grčkog sjemeništa« (... et piu per assicurarsi di non errare per questa p(rim)a uolta si scriuera à Roma per ottener un del seminario greco). A. VALIER, *Visitatio apostolica,* n. dj., str. 38.

loše vrijeme, jake zime i vjetrovi. No malo je vjerojatno da je punih osam godina vladalo takvo nevrijeme koje bi ozbiljnije zakočilo tu akciju. Čini se da mletačka administracija nije na vrijeme reagirala iako je ponudila inicijativu. Onda kad se tom poslu prišlo, bilo je već kasno, pa je trebalo uložiti veće napore i prvotni plan izmijeniti. Nema sumnje da je Francesco Calegri postupio u skladu s postojećim prilikama, pa je i njegov plan logičan. Ljudi s Cipra više nisu bili toliko zainteresirani, ali su zato još uvijek Malvazija i Napulija slovile kao zahvalna migracijska izvorišta. Neovisno o svim tim pitanjima do konca 1580. godine nije u Puljštinu pristigla ni polovica planiranog broja obitelji. Dvije su na koncu i odustale. Da bi se ova započeta akcija ipak okončala, Senat je morao posegnuti za dodatnom odredbom kojom se preseljenje u potpunosti mora izvršiti najdalje do konca 31. ožujka 1581. Onaj broj pristiglih koji se odvažio na taj korak vjerojatno je odmah požalio. Susreli su se s mnogim i nepremostivim teškoćama. Starosjedioci ih nisu rado prihvatili jer su zbog njih ostali bez dijela zemlje koju su dotada obrađivali. Osim toga, izrazite su razlike u narodnosnim karakteristikama, koje se najočitije izražavaju u jeziku i religioznoj praksi. Dovoljno je izdvojiti samo ovo drugo. Grci kao manjina dolaze u potpuno drugačiju sredinu, u kojoj se religiozna praksa odvija na drugačiji način. Upravo je to pitanje često bilo mjerilo uspješnosti njihove prilagodbe. Bez obzira na stavove Svete Stolice prema unijatima, vjernici latinskog obreda nisu ih smatrali ravnopravnima, štoviše u pojedinim situacijama doživljavali su ih kao krivovjernike. Kad je takvih primjera bilo čak na Leventu, gdje su Grci bili u većini, nema sumnje da ih je bilo i u Puli. O tome svjedoči i njihova stalna borba za vlastiti duhovno-religiozni centar u crkvi Sv. Nikole, premda su se formalno koristili tim objektom. U takvim uvjetima ni mletačka vlast preko svojih providura Giovannia Battista Calba i Marina Malipiera nije bila u mogućnosti učiniti nešto više. Ova dvojica službenika zaista su se trudili da im osiguraju prikladne materijalne i duhovne uvjete za normalan život, ali je to bilo nedovoljno za konačan uspjeh. Za to je bilo potrebno barem malo suradnje s grčke strane, a nje uvijek nije bilo. Oni odlučniji koji se nisu mogli pomiriti s takvim stanjem jednostavno su napuštali dodijeljena zemljišta i odlazili, kao npr. Napulijci iz Peroja, dok su se drugi ubrzo asimilirali s hrvatskim ili talijanskim etničkim elementom. Tako je propala planirana mletačka akcija kojom se nastojalo depopulariziranu Puljštinu naseliti stanovnicima iz grčkih krajeva, ali tako da se ta etnička skupina trajnije održi kao zasebna i organizirana skupina ljudi sa svim njenim narodnosnim karakteristikama. Pitanje je da li se to moglo realizirati u takvom obliku. To je vjerojatno bilo jasno i apostolskom vizitatoru Augustinu Valieru, koji ih je doduše primio na razgovor, ali više od toga nije mogao učiniti kao ni mjesni ordinarij Matija Barbabianca.

Prilog

Petitio Cyprio(ru) cu(m) responisione[1]

Die 13. Jan(uarij) 1580.

Comparuerunt coram R(everendissi)mo D(omino) Vis(itato)re omnes Cyprij Pola(e) habitantes et inter eos uiri nobiles D(ominus) Calceranus Rechisius et Petrus Musconus prencipes illius nationis et eidem porrexerunt supplicationem istam.

Ill(ustrissi)mo et R(everendissi)mo Mons(igno)re et p(at)rone nostro Col(l)end(issi)mo.

Noi poueri Cipriotti priui del nostro natural nido per le miserie et le calamità passate benche a noi tutta uia p(er)tanto habbiamo pruntam(en)te et con som(m)a pietà della Ser(enissi)ma Sig(nori)a di Venetia et nostro Prencipe et p(at)rone che non ha guardato ad alcuna spesa ne l'interesse et incommondo di un prestant(issi)mo et integerri(ssi)mo senatore come e il Cl(arissi)mo S(igno)r Gio(vanni) Bat(tis)ta Calbo che ci ha mandato per capo et proueditor in questa prouintia dell'Istria, habbiamo dicemo ottenuto gra(tia) da S(ua) S(erentia) di rihabitar et cultiuar questa cittò di Pola et suo terr(itori)o con le pouere nostre fattiche et con altre d'altre nationi ad esempio nostro speran(d)o di ritrouar la medema pietà in V(ostra) S(erenita) Ill(ustrissi)ma perche si possi dar compitam(en)te essecutione al pio desiderio della p(redet)ta S(igno)ria, prima che noi partessimo da Venetia ci fu data intentione di far eriger in questa città una chiesa alla greca accio che molti di nostri non intendono la lingua latina et la fanno alla greca, et così potessero insieme con le loro moglie et fig(li)i hauer doue udir la messa, la medessima prontezza e buon uolere habbiamo trouato nel sud(et) to Cl(arissi)mo S(ignor) Proueditore et in questo R(evuerendissi)mo Uesc(ou)o, ne altro ci mancaua per l'essecutione che la uenuta di V(ostra) S(erenita) Ill(ustrissi)ma et R(everendissi)ma come rap(re)sentante del Su(m)mo pontefice et à cosi eccelso grado da S(ua) S(anti)ta creato, onde per molti giorni continui con tutti i modi atti a palesar noi il giubilo del cuore per la uenuta sua. Hora con ogni reuerenza uenimo tutti a supplicarla si degni concederne la d(ett)a chiesa con un sacerdote greco, persona di graue eta et approbato in Venetia il q(u)al si e contentato di uenir e uiuer qui con noi, accio che per questa causa non si resti di effetuar cosi giusta deliberat(io)ne del Ser(enissi)mo Prencipe per il parer comodo che noi deuot(issi)mi Ser(uito)ri potremo sentire, et per ili benef(ici)o generale che si puo riceuer della cultione del Sud(et)to Ter(ritori)o della S(opradet)a Ser(enissi)ma S(ignori)a di Ven(eti)a et tutta la Christianità si affaticaremo farle conoscer questa nostra necessita, ma perche la conoscemo piena di prudentia et zelant(issi)mo del benef(ici)o uniuersale, siamo sicuri di douer esser abbraciati et suffragati humilisimam(en)te si le incihniamo tutti pregando l'etterno Iddio per la compita sua essaltatione.

[1] Transkripcija ovog izvora donosi se od Litteram.

Concessio Ecc(lesi)a(e) et sacerdotis facta
Cyprijs et alijs Graecis

Die XVI Januarij 1580.

Quotidie Graeca colonia afflagitante a R(everendissi)mo Polensi, ut sibi templu(m) et sacerdos, qui ritu patrio celebraret, concederentur, ideoq(ue) maximo studio requirent Clar(issi)mo D(omino) Io(anne) Bapt(ist)a Calbo prouisore, nomine Ill(ustrissi)mae Reip(ublicae), quam de omnibus dictorum graecorum comodis et de hoc in primis ualde labora assertum fuit, ipse R(everendissi)mus D(omin)us Ep(iscop)us fretus consilijs R(everendissi)mi D(omini) Visitatoris nec non R(everen)do(rum) p(atris) Hieronymi Ottelli theologi, et D(omini) Jaffeli de Jaffellis ac D(omini) Ascanij Randoli iur(is) utr(iusque) consultorum ipsius R(everendissi)mi D(omini) Visitatoris familiariu(m) pro tuenda gratia d(ict)a(e) Reip(ublicae) et ne gra(e)co(rum) animi exulcerentur chirographum scripsit in(frascrip)ti tenoris cui ipsi Gra(e)ci et d(ictus) Clar(issimus) Calbus accquieuerunt ipsi D(omino) Epi(scopo) grat(ias) immortales agentes.

Hauendo il Clar(issi)mo S(ignor) Gio(uanni) Bat(tis)ta Calbo dig(nissi)mo proueditor nell'Istria, per nome dell' Ill(ustrissi)ma S(igno)ria richiesto a me Uescouo di Pola che per comodità di molte persone cipriotte et napolitane et malvasiote che sono ridotte in questa città per habitarla coltivar questo terr(itori)o, io douessi conceder una chiesa alli d(ett)i Greci per non impedir questa pia opera et per dar la debita satisfattione all Ill(ustrissi)mo Dominio, ho conceduto una chiesa da esser accomodata da d(ett)i Greci per loro uso nella q(ual)e si possono celebrare li loro Diuini officij per beneficio dell anime loro, secondo il rito loro, et la dispositione del sacrosanto Concilio fiorentino et possano eliggrsi un sacerdote greco che sia religioso intendente di bona uita et di ottimi costumi et osseruatore di quanto è stato decreto in detto concilio a satisfacion di d(ett)a nation greca, il q(u)al saceerdote quando non fosse con le conditioni sopradette, et che per q(u)alche altro modo el fosse causa di scandalo et cometesse cosa che non meritasse riprensione et castigo, sia sottoposto imediate alla censura et all' approbatione et reprobatione nostra, et per piu assicurarsi di non errare per q(u)esta prima uolta si scrivera a Roma per ottener un del seminario greco.

Vjekoslav Štoković

CONFESSIONAL PRIVILEGES ACCORDED TO THE GREEKS IMMIGRATED IN POLA AND POLESE IN 1578—1581.

Summary

The 16th century was characterized by the most intensive colonization of the Istrian Peninsula. Among the great mass of immigrants regardless whether their arrival was organized or spontaneous, were several waves including a number of Greek families. In this way, one of the last large groups of Greek immigrants came to the Pula territory between 1578 and 1581, which comprised about one hundred families from Cypres, Malvazia, and Napulia.

The Venetian Senate itself initiated this action through the ruling of July 5th, 1573. The action was prompted by two events. First was the question of, the depopulation or low numbers of inhabitants in the Pula territory, the result of the plague epidemic in 1527. The second reason was the Venetian — Turkish War of 1570, and theloss of the island of Cypres. The rationale was clear: a number of people from the lost dominions in the Levant were needed to biologically strengthen and revitalize the Pula territory. Preparations for this action took and unexpectedly long time, however, so that in the end the desired effect was not achieved.

The Greek families who began to come in 1578 were settled on suitable lands by the provveditore (Giovanni Battista Calba and Marina Malipiera). In terms of material comforts, they enjoyed all the privileges that could be forseen for the new settlers. Moreover, in terms of spiritual life, the Greeks enjoyed additional privileges. Belonging to what is known as the Eastern (Byzantine) Rite, their religious practices differed considerably from those of believers in the Western (Latin) Rite. In order that the Greeks not be assimilated too quickly through the Latin rite, they were given a separate church in Pula which they consecrated to St. Nicola. In this way, the Greek Orthidox believers in Pula recieved the same conditions as did their compatriots in Venice. It was just this factor which must have had a deciding role in the retainment of the Greek national identity. Although in Venice in the 16th century, the Eastern Rite had already gained legitamacy, for a number of reasons it was not able to survive in the Pula territory. Simply the existence of the Church of St. Nicola was no guarantee that the cultural tradition could be maintained. Only 60 years after the arrival of this last group of Greek immigrants, the colony as such had disappeared, and they were completely assimilated into the majority Croatian and Italian populations.